कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन

शोधार्थी

अभ्यासा सुवेदी

क्याम्पस रोल नं. : ४३/०७२/०७३

परीक्षा क्रमाङ्क : २१४००५३/२०७४

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-२१४-२१२-२०१२

शैक्षिक वर्ष २०७२/०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि. (५९८) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

सुन्दरहरैंचा, मोरङ

२०७५/२०१८

प्रतिबद्धता

प्रस्तुत कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरो आफ्नै प्रयास र सहभागितामा तयार पारिएको हो । यसमा संलग्न गरिएका तथ्याङ्कहरु यथार्थ र वास्तविक छन् । यो शोधपत्र मार्फत कोही र कसैमाथि पर्न जाने असरको जिम्मेवारी म स्वयम् हुने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

अभ्यासा सुवेदी

एम.एड. दोस्रो वर्ष

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

मिति : २०७५/०६/....

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि.(५९८) को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत ‘कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन’ शीर्षकको शोधपत्र अभ्यासा सुवेदीले मेरो निर्देशनको मातहतमा रही मिहिनेत र लगनशीलताका साथ सिर्जनात्मक तथा नितान्त मौलिक रूपमा तयार पार्नुभएकाले यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु। अतः यस शोधकार्यलाई मूल्याङ्कनका लागि नेपाली भाषा शिक्षा विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु।

....

दीपक गौतम

शोध निर्देशक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षा विभाग

सुन्दरहरैँचा, मोरङ

मितिः २०७५/०६/.....

स्वीकृति पत्र

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तक भित्र निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको पहिचान गर्नु, उक्त पाठभित्र समावेश शब्दहरूको पदवर्ग बनोट र आवृत्ति पत्ता लगाउनु रहेको छ । यस अध्ययनको परिच्छेद एकमा अध्ययनको उद्देश्य, महत्व अनुसन्धानात्मक प्रश्न, परिसीमा, औचित्य तथा पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरूको उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी परिच्छेद दुईमा पूर्वकार्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदमा आठ ओटा शोधग्रन्थलाई पूर्वकार्यको उपयोगिता र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा समेत प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनको परिच्छेद तीनमा अध्ययनको ढाँचा र विधि, अध्ययनको क्षेत्र, तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रिया उल्लेख गरिएको छ । यस अध्ययन पुस्तकालय विधिमा आधारित भएको हुँदा पुस्तकालयमा सङ्गहित पाठ्यपुस्तकका पत्रपत्रिका, शोधपत्र आदिबाट सामग्री सङ्कलन गरी विश्लेषण समावेश गरिएको छ । जसमा कक्षा नौमा समाविष्ट दुईओटै निबन्धहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई छुट्टाछुट्टै भागमा विश्लेषण गरिएको छ ।

निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई तालिकाद्वारा वर्णानुक्रममा राखी तिनको पदवर्ग, स्रोत, आवृत्ति र बनोट देखाइएको छ । त्यसैगरी समग्र रूपमा पनि दुईओटै निबन्धहरूको सम्पूर्ण शब्दहरूलाई तालिकाद्वारा पदवर्गको स्रोत, आवृत्ति र बनोटको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । तालिकालाई अझ स्पष्ट पार्नका लागि स्तम्भचित्र र वृत्तचित्रमा समेत देखाउने प्रयास गरिएको छ । परिच्छेद पाँचको पहिलो भागमा निष्कर्ष राखिएको छ ।

यस अध्ययनबाट निम्नानुसारका निष्कर्षहरू अगाडि आएका छन् :

क) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको दुईओटा निबन्धमा नाम वर्गका शब्दहरूको बाहुल्य रहेको छ भने निपात र विस्मयादिबोधक शब्दहरू न्यून रहेका छन् ।

ख) दुईओटै निबन्धमा तद्भव शब्दहरूको बाहुल्य रहेको छ । आगन्तुक शब्द न्यून छन् ।

ग) आवृत्तिका दृष्टिले आवृत्त भन्दा अनावृत्त शब्दहरू धेरै छन् ।

घ) दुईओटा निबन्धमा व्युत्पन्न शब्द बढी रहेका छन् । व्युत्पन्न शब्दमा पनि प्रत्यय लागेका शब्दहरू अत्यधिक पाइन्छ ।

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस सुन्दरहरैंचा मोरङ शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड) नेपाली विषय नेपा.शि.(५९८) को प्रयोजनका लागि कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारहरूको अध्ययन शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । वर्तमान समयमा नेपाली भाषाले राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा, पहिलो भाषा, दोस्रो भाषा तथा विदेशी भाषाका रूपमा विविध क्षेत्र र परिधिलाई आत्मसात गरेर उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको छ । यस सन्दर्भमा नेपाली भाषामा समुचित र सम्यक रूपले दक्षता विकास गराउन समस्त नेपाली भाषाका विद्यार्थीहरूलाई उनीहरुको आवश्यकता र तह अनुसारको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक एवम् शिक्षण विधि चयन गर्नु नितान्त जरुरी छ । त्यही कुरालाई मनन गरी प्रस्तुत शोध छनोट गरिएको हो ।

यस शोधकार्यलाई विश्वसनीय र वैध बनाउन सर्वप्रथम कक्षा नौको नेपाली किताबबाट शब्द सङ्कलन गरी नेपाली प्रयोगात्मक शब्दकोशको सहारा लिइएको छ । यो शोधपत्र तयार गर्न धेरै जना महानुभावहरुको अमूल्य सहयोग प्राप्त भएको छ । सर्वप्रथम यस शोधकार्यको शीर्षक छनोट देखि लिएर शोधकार्यलाई सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक निर्देशन, सुझाब र सहयोग प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय शोध निर्देशक गुरु दीपक गौतम ज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसरी नै यस शोधकार्यलाई अगाडि बढाउने क्रममा विशेष प्रेरणा दिनुहुने आदरणीय गुरु तथा विभागीय प्रमुख मेघनारायण श्रेष्ठ ज्यूप्रति अन्तरात्मादेखि नै आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यसैगरी यस शोधकार्यलाई कम्प्युटरमा टाइपिङ गर्न सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरा प्रिय मित्र भविन कार्की ज्यूलाई पनि कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहान्छु । साथै यस कार्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनुहुने गुरुवर्ग, मित्रवर्ग, तथा आफन्तहरूलाई उहाँहरूको अमूल्य सहयोग र सुझाब प्रति यथोचित कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस शोधकार्यले सम्बन्धित क्षेत्रका विद्यार्थी, शिक्षक र शिक्षा अनुरागीलाई अपेक्षित लाभ पुऱ्याउन सकोस् भन्ने अभिलाषा समेत प्रकट गर्दछ ।

अभ्यासा सुवेदी

विषयसूची

क्र.स. शीर्षक पृष्ठ सङ्ख्या

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन २

१.३ अध्ययनको उद्देश्य ३

१.४ अध्ययनको महत्व ४

१.५ अध्ययनको परिसीमा ५

१.६ पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरू ५

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ साहित्यको पुनरावलोकन ७

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ८

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता १०

२.४ सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा ११

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा १२

३.२ अध्ययन क्षेत्र १२

३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका १२

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १३

३.५ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया १३

परिच्छेद : चार

व्याख्या विश्लेषण

४.१ परिचय	१४

४.२ जैविक खेती निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण	१५

४.२.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	२७

४.२.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	२८

४.२.३ आवृत्तिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	२८

४.२.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	२९

४.३ म को हुँ निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण	३०

४.३.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४५

४.३.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४६

४.३.३ आवृत्तिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४६

४.३.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४७

४.४ कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त सम्पूर्ण व्याख्या एवम् विश्लेषण	४८

४.४.१ पदवर्गका आधारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण	४८

४.४.२ स्रोतका आधारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण	५०

४.४.३ आवृत्तिका आधारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण	५२

४.४.४ बनोटका आधारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण	५४

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुझाबहरू

५.१ निष्कर्ष	५७

५.२ सुझाबहरू	५८

५.२.१ नीतिगत तहका लागि सुझाब	५८

५.२.२ अभ्यासका लागि सुझाब	६०

५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव ६०
५.२.४ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरू ६०

तालिका सूची

क्र.स. शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
तालिका नं. १ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	२७
तालिका नं. २ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	२८
तालिका नं. ३ आवृत्तिका आधारका शब्दहरूको वर्गीकरण	२८
तालिका नं. ४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	२९
तालिका नं. ५ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४५
तालिका नं. ६ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४६
तालिका नं. ७ आवृत्तिका आधारका शब्दहरूको वर्गीकरण	४६
तालिका नं. ८ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४७
तालिका नं. ९ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४८
तालिका नं. १० स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	५०
तालिका नं. ११ आवृत्तिका आधारका शब्दहरूको वर्गीकरण	५२
तालिका नं. १२ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	५४

स्तम्भचित्र सूची

क्र.स. शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
स्तम्भ चित्र नं. १ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	४९
स्तम्भ चित्र नं. २ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	५१
स्तम्भ चित्र नं. ३ आवृत्तिका आधारका शब्दहरूको वर्गीकरण	५३
स्तम्भ चित्र नं. ४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	५५

वृत्तचित्र सूची

क्र.स. शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
वृत्तचित्र नं. १ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	५०
वृत्तचित्र नं. २ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	५२
वृत्तचित्र नं. ३ आवृत्तिका आधारका शब्दहरूको वर्गीकरण	५४
वृत्तचित्र नं. ४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण	५६

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

भाषा विचार विनिमयको साधन हो । प्रत्येक व्यक्तिले कुनै न कुनै एउटा भाषालाई ग्रहण गरेको हुन्छ । भाषालाई अर्थयुक्त सन्दर्भयुक्त तथा सम्प्रेषणयुक्त बनाउन शब्दले आधारभूत भूमिका खेलेको हुन्छ । अर्थयुक्त शब्दविना त्यसभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइहरू नबन्ने भएकाले शब्दभण्डार भाषाको प्राण हो भन्न सकिन्छ । भाषाको शब्दभण्डारमा जति धेरै जान्यो भाषामा त्यति नै पोख्त बन्न सकिन्छ । विभिन्न शैली र संरचनाको जानकारी भएर पनि यदि व्यक्तिमा शब्दभण्डारको कमी छ भने उसलाई आफ्ना विचार र धारणा उपयुक्त ढङ्गले प्रकट गर्न गाह्रो पर्छ । जसले गर्दा भाषिक अर्थ सम्प्रेषण गर्नु उसले राम्ररी सक्दैन । तसर्थ पाठ्यक्रमले तोकेअनुरुप विद्यार्थीको क्षमता उपलब्ध शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्न सक्ने शिक्षण विधि विद्यार्थीको मनोविज्ञान आदिलाई ख्याल गरी पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको हुनुपर्छ । पाठ्यपुस्तकका प्रयुक्त पाठका आधारमा शब्दभण्डार तय गरिन्छ *(शर्मा र पौडेल, २०६८ : १९७)* ।

शब्दभण्डारको ऐतिहासिक विकासक्रमलाई पहिल्याउँदै जाँदा शब्दकोश निर्माणको विकासक्रम सम्म पुग्नुपर्ने हुन्छ । पूर्वीय परम्परामा वेदका दुरूह शब्दको सङ्कलन गरी बनाइएको निघण्टु कोश र पश्चिम परम्परामा ग्रीक र ल्याटिन भाषाको अध्ययनको प्रतिफलबाट बनेको कोशीय स्वरुप जस्तै नेपाली भाषाभाषीसँग अङ्ग्रेजीका सम्पर्क हुन थालेपछि सुरु भएको पाइन्छ । १९ औं शताब्दीतिर नेपाली जातिको परिचय दिने सिलसिलामा कर्कप्याट्रिक *(सन् १८११)* ले नेपाल अधिराज्यको विवरण नामक पुस्तकको सूचीबाट नेपाली शब्दकोशको प्रारम्भ भएको मानिन्छ *(भण्डारी र अन्य , २०६८ : ६८)* ।

नेपाली शब्दकोशको निर्माण परम्परालाई ड्यानियल राइट , टर्नबुल जस्ता अङ्ग्रेजी विद्वानको प्रभावको फलस्वरुप मोतीराम भट्टले *‘उखानको बखान’* भन्ने कृति प्रकाशित गरी शब्दकोशको निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्‍याएको देखिन्छ । एकभाषी नेपाली शब्दकोश परम्परामा चक्रपाणी चालिसेको *(वगलीकोश, १९९८)* बाट सुरु भएको पाइन्छ । पछिल्लो समयमा कोश निर्माण परम्परालाई अगाडि बढाउने क्रममा बालचन्द्र शर्मा *‘नेपाली शब्दकोश’*

चुडामणी बन्धु *'नेपाली शब्दकोश'* बसन्तकुमार शर्मा *'नेपाली शब्दसागर' (२०५७),* हेमाङ्गराज अधिकारी बद्री विशाल भट्टराई *'प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (२०६१)* महत्वपूर्ण मानिन्छ *(ऐ.ऐ. ८८)*।

भाषाका शब्दभण्डारका सन्दर्भमा शब्दभण्डारले व्यक्ति वा विद्यार्थीहरूमा सङ्ग्रहित हुने शब्दगत क्षमतालाई बुझाउँछ। शब्दभण्डार शिक्षणले धेरै भन्दा धेरै प्रकारका सक्रिय र निस्क्रिय एवं संरचनात्मक शब्दहरूको सङ्ग्रह वा धारणा क्षमताको विकासलाई जनाउँछ। तसर्थ शब्दभण्डार शिक्षण गर्दा व्यवहारवादी सिद्धान्तको प्रयोग गरिन्छ। पाठ्यपुस्तकमा भएका शब्दहरूलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न दक्ष भएमा मात्र शब्दभण्डारको ज्ञान हुन आवश्यक छ। शब्दभण्डार शिक्षणका क्रममा भूल र प्रयत्नका माध्यमबाट शिक्षण गर्दा प्रभावकारी हुने भएकोले पनि व्यवहारवादी दर्शनमा आधारित रहेको हुन्छ।

सामान्य भाषा प्रयोग व्यवहारका लागि आधारभूत शब्दको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। यसका साथसाथै कुन शब्दको कोशीय अर्थ हुन्छ। यी सबै ज्ञानका लागि र व्यवहारमा प्रयोग ल्याउनका लागि शब्दभण्डार क्षमताको विकास हुनु आवश्यक छ। शब्दभण्डारको विकास पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको क्षमता, तह, र स्तर हेरी समावेश गर्नुपर्दछ। यो शोधकार्य पनि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा वि.सं. २०७४ देखि कक्षा नौको नयाँ पाठ्यपुस्तक लागू गरेको हो , उक्त पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त निबन्ध विधामा रहेको शब्दभण्डारको अध्ययन यस शोधकार्यमा गरिएको छ।

१.२ समस्याको कथन

कथा, कविता, जीवनीजस्ता विधा भन्दा जटिल विधाका रूपमा निबन्ध विधालाई लिइन्छ। निबन्ध विधाको माध्यमबाट विद्यार्थीहरू गद्यात्मक अभिव्यक्तिको बोध क्षमताका साथै लिखित अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनुका साथै भाषाका चारैवटा सीपको विकास गर्नु मूल ध्येय रहेको पाइन्छ। माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम वि.सं. २०७१ यी सम्पूर्ण पक्षलाई हेरेर निर्माण भएको पाइन्छ। नेपाल भौगोलिक रूपले विविधता भएको राष्ट्र भएकाले यहाँ परिवेश संस्कृति परम्परा बेग्लाबेग्लै भएकाले एउटै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकले सबै

आवश्यकतालाई समेट्न सक्दैन । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले वि.सं. २०७४ सालदेखि कक्षा नौको नयाँ पाठ्यपुस्तक लागू गरेको छ ।

नेपाली कक्षा नौ नाम दिइएको उक्त पुस्तकमा निबन्ध विधा पनि समावेश भएको पाइन्छ । उक्त निबन्धमा विद्यार्थीहरूको उमेर, स्तर, क्षमताका आधारमा शब्दभण्डार समावेश भएको छ कि छैन ? विद्यार्थीका लागि प्रस्तुत शब्दभण्डारले भाषिक सीप हासिल गर्न सक्षम छ वा छैन ? पाठ्यक्रमले निर्देशन गरेका विभिन्न प्रकारका भाषिक उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम छ वा छैन ? जस्ता समस्याको उत्तर खोज्ने काम आजसम्म नभएको देखिन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययनसम्बन्धी निम्न समस्यामा केन्द्रित रहेको छ ।

क) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका निबन्धमा के कस्ता शब्दहरू रहेका छन् ?

ख) उक्त पाठभित्र समावेश शब्दहरूको बनोट प्रक्रिया कस्तो रहेको छ ?

ग) पाठभित्र समाविष्ट शब्दहरू कुन स्रोतका हुन् ?

घ) समाविष्ट शब्दहरू कुन कुन वर्गमा पर्दछन् ?

ङ) समाविष्ट शब्दहरूको आवृत्ति व्यवस्था कस्तो छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस शोधपत्रको उद्देश्य निम्नलिखित रहेका छन् :

क) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकभित्र निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको पहिचान गर्नु,

ख) समाविष्ट शब्दहरूको बनोट प्रक्रिया पत्ता लगाउनु,

ग) समाविष्ट शब्दहरूको स्रोत पत्ता लगाउनु,

घ) समाविष्ट शब्दहरूको वर्ग पत्ता लगाउनु,

ङ) समाविष्ट शब्दहरू गणना र आवृत्ति पत्ता लगाउनु,

१.४ अध्ययनको महत्व

भाषा शिक्षणमा शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । शब्द एक अर्थपूर्ण एकाइ हो । यसले सोझै पनि अर्थ प्रदान गर्ने र वाक्य निर्माणमा पनि केन्द्रीय भूमिका निर्वाह गर्ने हुनाले यसको अध्ययन माथि प्रकाश पार्न सकिन्छ । शब्द एक्लै पनि अर्थपूर्ण भई आउन सक्ने र वाक्यमा पनि अर्थपूर्ण ढङ्गले प्रयोग हुने हुनाले यसको प्रयोगमा सचेतना अपनाउनु पर्ने देखिन्छ । सीमित वर्ण र नियमका आधारमा असीमित शब्द निर्माण हुन्छन् । तिनीहरूलाई समानुपातिक रुपमा महत्व दिन सकिँदैन र जथाभावी वाक्यमा प्रयोग गर्नुपनि हुँदैन । त्यसैले शब्दहरूको वर्ण र स्तरमा भाषापाठ्यपुस्तक जस्ता महत्वपूर्ण सामग्रीमा ज्यादै सतर्कता अपनाई विद्यार्थीको स्तर, रुचि, क्षमता आदि पक्षलाई विचार गरी पाठ्यक्रम निर्माता र पाठ्यपुस्तक लेखकहरूले उपयोगमा ल्याउनुपर्ने भएकाले यसको महत्व झन् बढी रहेको देखिन्छ ।

भाषाशिक्षणका क्रममा नयाँ नयाँ शब्दहरू प्रयोगमा आउँछन् । एउटै शब्दले प्रसङ्ग अनुसार बेग्लाबेग्लै अर्थ र अभिप्राय बोकेर आउने हुनाले यस अध्ययनको महत्व रहेको छ । पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माताले विद्यार्थीहरूको रुचि, स्तर, उमेर, क्षमतालाई आधार मानी शब्दभण्डारको छनोट गर्नाले मात्र शिक्षणको उद्देश्य पूरा हुन सक्छ । अतः विद्यार्थीको शैक्षिक तथा मनोवैज्ञानिक पक्षलाई ध्यानमा राखेर शब्दको छनोट उपयुक्त आवृत्तिका लागि यो अध्ययन महत्वपूर्ण रहेको छ ।

शब्दभण्डारको अध्ययनबाट पाठ्यक्रम निर्मातालाई पाठ्यक्रम निर्माण गर्न, सुधार्न एवम् परिमार्जन गर्न सहयोग गर्दछ । पाठ्यपुस्तक लेखनलाई उद्देश्यमूलक एवम् प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तु अनुसारको शब्द चयन गर्न , शिक्षकलाई विद्यार्थीको स्तर र क्षमताअनुरुप शिक्षण गर्न , शिक्षण विधिलाई प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुग्दछ । विद्यार्थीको शब्दभण्डारको क्षमतालाई बुझेर शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी, उद्देश्यपूर्ण एवं व्यवस्थित बनाउन सहयोग पुग्ने हुँदा यो शोधकार्य महत्वपूर्ण रहेको छ । यस अनुसन्धान शिक्षक, विद्यार्थी, पाठ्यपुस्तक लेखक, अध्ययन अनुसन्धानकर्ताका निम्ति उपयोगी हुने देखिन्छ ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

खोज तथा अनुसन्धान प्राविधिक कार्य भएकोले यो जटिल कार्य हो । अनुसन्धानमा सम्पूर्ण कार्य समेट्न सकिँदैन त्यसैले अध्ययनको व्यापकता र गहिराइलाई निश्चित क्षेत्र र तहमा सीमित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र *उच्च माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ९-१०), २०७१* लाइ मूल आधार मानी साझा प्रकाशनको समन्वयमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले स्वीकृत प्रदान गरेको कक्षा नौ को पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दसँग मात्र सीमित गरिएको छ । यस अध्ययनलाई स्रोतसाधन र जनशक्तिको अभाव तथा अन्य विविध समस्याका कारण निम्नलिखित सीमामा रहेर अध्ययन गरिएको छ :

क) प्रस्तुत अध्ययन कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारमा सीमित रहेको छ ।

ख) शब्दहरूको अध्ययन स्रोत, पदवर्ग र बनोट प्रक्रियाका आधारमा मात्र गरिएको छ ।

ग) समाविष्ट शब्दहरूको आवृत्ति गणना गरिएको छ ।

घ) प्रस्तुत अध्ययनका शब्दहरूको सङ्ख्या र तिनको अनुपात देखाइएको छ ।

ङ) निबन्धबाट सङ्कलित शब्दलाई वर्णानुक्रम अनुसार राखिएको छ ।

च) अध्ययनमा अन्य विधा र अभ्यास खण्डलाई समावेश गरिएको छैन ।

१.६ पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरू

पाठ्यक्रम : विद्यार्थीहरूले शिक्षालयमा एक वा अनेक विषयमा खास अवधिभित्र आर्जित गर्न सक्ने अनुभव, ज्ञान, सीप आदिको शैक्षिक योजना

पाठ्यपुस्तक : पाठ्यवस्तु सङ्कलन गरिएको पुस्तक, कक्षामा पढाउने पुस्तक

सिद्धान्त : राजनैतिक वा दार्शनिक विचार

पुस्तकालय : इच्छुक व्यक्तिलाई पढ्ने सुविधा दिने उद्देश्यले पुस्तक, पत्रपत्रिका तथा यस्तै अन्य थुप्रै स्रोतहरू राखिएको कोठा वा भवन

विधा : साहित्यमा पाइने अभिव्यक्तिको प्रकार , क्षेत्र

भाषा	:	बोलेर वा लेखेर भाव वा विचार विनिमय गर्ने माध्यम वा साधन
भाषिक सीप	:	भाषा सम्बन्धि सीप
शोधकार्य	:	अनुसन्धान सम्बन्धि कार्य, खोजकार्य, अन्वेषण आदि
विषयवस्तु	:	कुनै वर्णन, छलफलल, अध्ययन, लेखरचना आदिका लागि निश्चित गरिएको कुरा, आधारशीला
अनुसन्धान	:	नयाँ कुरा खोज्ने वा पत्ता लगाउने काम
व्यवहारवाद	:	व्यवहारलाई महत्व दिने दृष्टिकोण, सिद्धान्तलाई भन्दा व्यवहारलाई जोडदिने विचारधारा, व्यवहारिक वा प्रमाणिक विषय लाई यथार्थमा प्रयोग गर्ने विचार
स्वीकृति	:	स्वीकार गर्ने काम, अनुमति दिने काम
प्राविधिक	:	प्राप्त ज्ञान सीपलाई प्रविधिको माध्यमबाट ग्रहण गर्ने वा विशेष ज्ञान सीपलाई तालिमका ग्रहण, प्रविधि सम्बन्धि विचार वा धारणा
दर्शन	:	जीवन वा जगतले हेर्ने दृष्टिकोण , अन्तर्मनको चिन्तन
मूल्याङ्कन	:	मूल्य तोक्ने वा चेकजाँच गरी स्तर निर्धारण गर्ने, ज्ञान, सीप र क्षमताको लेखाजोखा गर्ने, ठहऱ्याउने

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन

भाषा शिक्षण सिकाइका सन्दर्भमा हरेक समयमा शब्दार्थको जानकारी आवश्यक हुन्छ । शिक्षण सिकाइका क्रममा हरेक समयमा नयाँ नयाँ शब्दहरू प्रयोगमा आउँछन् । कतिपय शब्दहरू दोहोरिन्छन् । त्यतिमात्र होइन एउटा विभिन्न संरचनात्मक आवृत्ति लिएर पनि आउन सक्छ अनि प्रसङ्ग अनुसार बेग्लाबेग्लै अर्थ र अभिप्राय बहन गरेर समेत प्रयोगमा आउने सम्भावना हुन्छ । यिनै विभिन्न कारणले गर्दा भाषा शिक्षणमा शब्दभण्डारको यथेष्ट खाँचो छ । भाषालाई ग्रहण र अभिव्यक्तिगत दृष्टिले अर्थपूर्ण, आशयपूर्ण र प्रभावकारी बनाउन शब्दभण्डारको आवश्यकता पर्दछ । सिद्धान्त र तथ्यहरुको अन्तरसम्बन्धको योग हो , यी तत्वहरू अनुसन्धानबाटै प्राप्त हुन्छन् *(सिवाकोटी, २०६४ : ३८)* । सिद्धान्तले अनुसन्धानका लागि समयको बचत आवश्यक तथ्य कुराको सङ्कलन गरी अध्ययन कार्यलाई व्यवस्थित गर्न र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा प्रदान गरी शोधकार्यलाई विश्वसनीय बनाउन मद्दत गर्दछ ।

भाषा सिकाइ अनुभवमा आधारित हुन्छ भन्ने सिद्धान्त व्यवहारवादी सिद्धान्त हो । व्यवहारअनुसार भाषा सिकाइमा बुद्धि वा मनको सक्रियता रहँदैन । प्रमुख माध्यम भनेको अनुभव हो *(भण्डारी , २०६७ : १३७)* । व्यवहारवादी सिद्धान्तले उत्तेजना र प्रतिक्रियाको सम्बन्ध र समन्वयबाट प्राणीमा चाहेजस्तो परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न खोज्छन् । व्यवहारवादी मनोवैज्ञानिकहरूले विभिन्न प्राणीको व्यवहारको अध्ययन अवलोकन गरेका छन् । प्याभलभको शास्त्रीय सम्बन्ध प्रत्यावर्तन , स्कीनरको कार्यपरक सम्बन्धपरक सिकाइ , थर्नडाइकको प्रयत्न र भूलको सिकाइ आदि व्यवहारवादी सिद्धान्त हुन् *(पौडेल र अन्य , २०७० : १३०)* । व्यवहारवादी सिद्धान्त सिकाइअनुसार वालकलाई नियन्त्रित वातावरणमा अभ्यास गराउनुपर्छ । जबसम्म उसले सही प्रतिक्रिया दिन सक्दैन तबसम्म शिक्षकले निरन्तर अभ्यास गराउनुपर्छ । पाठ्यपुस्तकमा निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डार पनि अभ्यास पुनरावृत्तिमा जोड दिइएको हुन्छ । पटकपटकको अभ्यासबाट नै सही रुपमा सिकाइ निपूर्णता हासिल गराउन सकिन्छ ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन

कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा रहेको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा भएको समस्यासँग मिल्ने आधिकारिक साहित्यको पुनरवलोकन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

आचार्य (२०५४) द्वारा 'कक्षा पाँच पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन' नामक अध्ययन गरिएको छ । कक्षा पाँचको महेन्द्रमाला पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दभण्डारमा विद्यार्थीको क्षमताको पहिचान गर्ने र क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखेको यस शोधपत्रले निष्कर्ष र सुझाबका रूपमा तराई र पहाडी क्षेत्रका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमता कमजोर रहेको तथा पृष्ठभूमिको आधारमा दोस्रो भाषी विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डारसम्बन्धी क्षमता कम रहेको देखिन्छ ।

शर्मा (२०५७) द्वारा 'कक्षा नौको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइयो । उक्त अध्ययनमा स्रोतका आधारमा पदवर्ग, शब्दरचना, समास, द्वित्व, रुपायन, शब्दावलि आदिको आधारमा अध्ययन गरेको पाइयो ।

अधिकारी (२०६०) द्वारा 'कक्षा आठ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन गरेका छन् । उक्त शीर्षकमा विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमता पहिचान गर्ने, स्थानीयता, लिङ्ग, भाषिक पृष्ठभूमि र उमेरका आधारमा कक्षा आठ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययनमा काठमाडौं र कास्की जिल्लाका १० वटा विद्यालयबाट १०० जना विद्यार्थीहरूलाई प्रतिनिधि नमूनाका रुपमा लिई सामग्री सङ्कलन गरी सङ्कलित तथ्यलाई विश्लेषण गरेर निष्कर्षमा पुग्ने प्रयास गरिएको छ । विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमतामा पर्याप्त सन्तोषजनक नभएको सहरी र ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमतामा फरक रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

भट्टराई (२०६०) द्वारा कक्षा 'नौको नेपाली पाठयपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा मूलतः गुणात्मक ढाँचाको पुस्तकालयीय विधि र पाठ्यपुस्तक विधिमा केन्द्रित रहेको छ । उक्त अध्ययनमा आयामका दृष्टिले पाठगत अनुपात नमिलेको नाम वर्गका शब्दहरू बढी,

क्रियाविशेषण शब्दहरू कम भएको तत्सम र तत्भवमा खासै अन्तर नभएको भएपनि आगन्तुक शब्दको सङ्ख्या कम रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

ढुङ्गेल (२०६३) द्वारा 'काठमाडौँ उपत्यकाका कक्षा पाँचमा अध्ययनरत सरकारी तथा निजी विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ । सरकारी तथा निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार तुलना गर्नुको साथै लिङ्गगत र भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा शब्दभण्डार क्षमताको तुलना गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । समग्रमा सरकारी र निजी विद्यालयका शब्दभण्डार क्षमतालाई तुलना गर्दा निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमता बढी रहेको लिङ्गगत र भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा दुवै विद्यालयका समनता रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

भण्डारी (२०६८) द्वारा 'कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा शब्दभण्डारगत पहिचान, स्रोत, बनोट वर्ग र आवृत्तिका आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । उक्त शोधपत्र पुस्तकालयीय विधि, पाठ्यपुस्तक विधि र विश्लेषण विधिमा केन्द्रित छ । स्रोतका आधारमा मौलिक शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जीवनीभन्दा इमानसिंह चेमजोङ्ग र नेल्सन मण्डेलाको जीवनीमा तत्सम शब्दहरू केही बढी भएको शब्दगत वितरण उपयुक्त नरहेको, नाम वर्गको शब्दहरू अधिक रहेपनि निपात र विस्मयादिबोधक शब्दहरू न्यून रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

निरौला (२०७०) द्वारा 'कक्षा दशको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य भएको छ । उक्त शीर्षकमा विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई स्रोत पदवर्ग, बनोट र आवृत्तिका आधारमा वर्गीकरण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययन मूलतः गुणात्मक ढाँचामा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । समग्र कथाहरू मध्यम खालको रहेका र ठाउँठाउँमा क्लिष्ट शब्दको प्रयोग भएको जुन माध्यमिक तहका लागि उपयुक्त नरहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

रानामगर (२०७२) द्वारा कक्षा 'आठको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य भएको छ । उक्त शीर्षकमा निबन्ध विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई स्रोत, पदवर्ग, बनोट र आवृत्तिका आधारमा वर्गीकरण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक ढाँचाको पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग

भएको छ । स्रोतका आधारमा मौलिक शब्दको बाहुल्य रहेको ग्रन्थचित्र र नेपाली संस्कृति निबन्धमा भन्दा प्रकृति र वातावरण र कम्प्युटर इन्टरनेट निबन्धमा तत्सम शब्दहरूको बाहुल्य रहेको शब्दगत वितरण उपयुक्त नरहेको नाम वर्गको शब्द अधिक रहेपनि निपात र विस्मयादिबोधक शब्दहरू न्यून रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

प्रस्तुत शोध शीर्षकलाई केलाएर हेर्दा शब्दभण्डार सम्बन्धी शोधकार्य परिमाणात्मक रूपमा धेरै भएता पनि गुणात्मक रूपमा भने कम मात्रामा भएको पाइयो । अन्य शोध कार्यहरूमा एक पक्षमा मात्र केन्द्रित भई अनुसन्धान भएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा २०७४ सालको शैक्षिक सत्रदेखि लागू गरिएको कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन आजसम्म नभएको हुनाले यस शोधकार्य औचित्यपूर्ण छ भन्न सकिन्छ ।

२.३ पुनरवलोकनको उपादेयता

अनुसन्धानमा पूर्वकार्यको समीक्षा अत्यन्त आवश्यक छ । अनुसन्धानमा पूर्वकार्यको समीक्षाले अुनसन्धानको उद्देश्य निर्धारण गर्न, नवीन धारणा पहिल्याउन, विषयको गहिरो ज्ञान हाँसिल गर्न, र भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धानका क्षेत्रहरु पत्ता लगाउन उपयोगी हुन्छ *(भट्टराई, २०६८ : १२७)* । तसर्थ पूर्वकार्यको समीक्षाले अनुसन्धानलाई विश्वसनीय, वैध र वस्तुनिष्ठ बनाउन मद्दत पुग्दछ । नेपाली भाषाको शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान हुँदै नभएको अवस्था भने छैन । यद्यपि यी अध्ययनलाई मात्र पर्याप्त मान्न सकिँदैन । केही अध्ययनहरू शब्दको आवृत्ति गणना, स्रोत, बनोट, तुलनात्मक विश्लेषणात्मक आदि उद्देश्यमा केन्द्रित रहेर भएका छन् । यी विभिन्न शीर्षकमा विभिन्न शोधकर्ताले अध्ययन गरेका भए पनि हालसम्म कक्षा नौको नयाँ पाठ्यक्रम अनुसार लागू भएको पाठ्यपुस्तकमा रहेको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको पहिचान, स्रोत, पदवर्ग, बनोट, प्रक्रिया, आवृत्ति जस्ता पक्षमा केन्द्रित भएर अध्ययन गरिएको नपाइएकाले प्रस्तुत शोधकार्य औचित्यपूर्ण भएकाले यो शोधकार्य गर्न उपयुक्त हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

२.४ सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा

भाषाका शब्दभण्डारका सन्दर्भमा शब्दभण्डारले व्यक्ति वा विद्यार्थीमा सङ्ग्रहित हुने शब्दगत क्षमतालाई बुझ्काउँछ । शब्दभण्डारभित्र विभिन्न अर्थले युक्त शब्दहरू पर्दछन् । प्रस्तुत अध्ययन शब्दभण्डारको अध्ययनसँग सम्बन्धित सिद्धान्तहरूलाई विश्लेषणको आधार बनाइएको छ । यस सन्दर्भमा पदवर्ग, स्रोत, बनोट र आवृत्तिका आधारमा हेरिएको छ । यस अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचालाई चित्रात्मक रुपमा प्रस्ट पारिएको छ ।

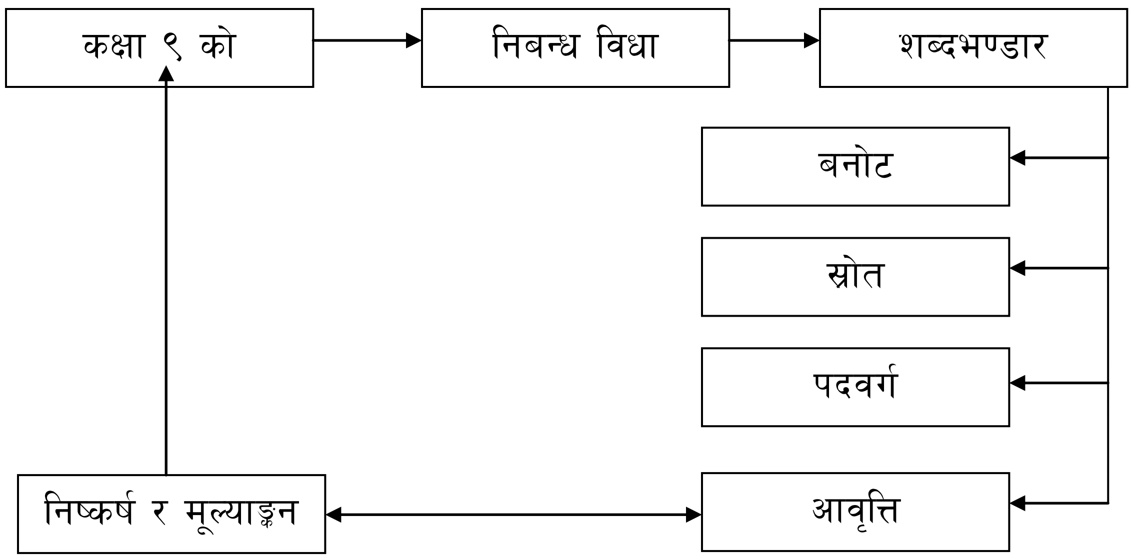

उपर्युक्त रेखाचित्रबाट के स्पष्ट पार्न सकिन्छ भने प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको निबन्ध विधामा प्रस्तुत शब्दहरूको स्रोत, बनोट, पदवर्ग, आवृत्ति र कार्यका आधारमा शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ । स्रोतभित्र पनि तत्सम, तत्भव, र आगन्तुक गरी ३ भागमा वर्गीकरण गरेर हेरिएको छ । त्यसैगरी बनोटका आधारमा मूल र व्युत्पन्न गरी २ भागमा हेरिएको छ । पदवर्गका आधारमा भने शब्दलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात गरी ९ भागमा शब्दको वर्गीकरण गरेर हेरिएको छ ।

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा

शोधप्रस्ताव आफ्नै अङ्क उपाङ्क भएको संरचना हो । त्यसैले शोधकार्य औपचारिक तथा व्यवस्थित कार्य हो । यसमा खास विषयसँग सम्बन्धित भएर अध्ययन गरिएको हुन्छ । स्पष्ट अध्ययन विधि विनाको शोधकार्य निरर्थक हुने हुँदा स्पष्ट अध्ययन विधिको प्रयोगले शोधकार्य सफल बनाउन उपयुक्त ढाँचाको आवश्यकता पर्दछ *(थापा, २०६६/०६७ : १८)*। यस शोधकार्यको लागि पूर्णतः गुणात्मक ढाँचाको पुस्तकालयीय तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । साथै सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी त्यसको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ अध्ययन क्षेत्र

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा रहेका निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दहरुको पहिचान, स्रोत, बनोट, पदवर्ग, आवृत्तिका आधारमा विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने भएकाले यिनै कुराहरूलाई यस अध्ययनको क्षेत्र तोकी शोधकार्यको निर्माण गरिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका

यस शोधकार्यलाई प्रभावकारी तरिकाले विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्न विभिन्न विधि तथा पद्धतिको अवलम्वन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस शोधप्रस्तावको सामग्री सङ्कलनका निमित्त पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

क) प्राथमिक सामग्री

प्रस्तुत शोधकार्य प्रस्ताव कक्षा नौको नेपाली पाठ्यसामग्रीको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले कक्षा नौको नेपाली किताब र आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रमलाई प्राथमिक सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

ख) सहायक/गौण सामग्री

यस अध्ययनमा विभिन्न शब्दकोश, विभिन्न शब्दभण्डारसम्बन्धी शोधपत्र तथा यस सम्बन्धी पूर्वकार्यहरू सम्पन्न गरेको विद्यार्थी र अन्य व्यक्तिहरुमा सल्लाह/सुझाव नै सहायक सामग्रीका रूपमा रहेका छन् ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस शोधकार्यको अध्ययनमा पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ भने स्रोतका आधारमा सङ्कलन गरिएका शब्दहरुको अध्ययन विश्लेषणका क्रममा वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक तथा व्याख्यात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका नमूना अभ्यास बाहेकका २ वटा पाठहरुमा प्रयोग भएका शब्दहरूको विश्लेषण गर्नमा केन्द्रित रहेको छ । यस शोधकार्यमा मूलरूपमा पुस्तकालयीय र आंशिक रुपमा प्रयोगात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा कक्षा नौको पाठ्यपुस्तकसँग सम्बन्धित शब्दकोश, पत्रपत्रिका, लेख-रचना आदिलाई गौण स्रोतका रूपमा लिई पाठ्यपुस्तकमा निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दहरूको सङ्कलन गरी तिनको स्रोत, वर्ग, बनोट, आवृत्ति आदिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार

व्याख्या र विश्लेषण

४.१ परिचय

शब्द भाषाको सम्पत्ति हो । भाषाको सम्पन्नता शब्दमा निहित हुन्छ । यदि भाषिक सम्पत्ति शब्द ढुकुटीमा भरिपूर्ण छ भने भाषा पनि सम्पन्न हुन्छ । शब्द ढुकुटी रित्तो छ भने भाषा कमजोर र लोप हुने अवस्थामा पुग्छ । तसर्थ भाषा र शब्दबीचको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । भाषाका सबै शब्दलाई पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्न सकिँदैन । शब्दहरूको छनोट गर्दा आवृत्ति वितरण प्राप्यता, व्यापन आदिको आधारमा गरिनुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकको स्तरीयता शब्दभण्डारको अध्ययनबाट थाहा पाइन्छ । उपयुक्त शब्दचयनको ग्रहण र अभिव्यक्तिमा अर्थपूर्ण बन्दछ *(शर्मा र पौडेल, २०६८ : १९७)*। त्यसैले, प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा नौ को नेपाली किताब अन्तर्गत निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०७१ सुरुमा परीक्षणका लागि केही जिल्लामा लागू गरियो र उक्त परीक्षणबाट सकरात्मक उपलब्धी प्राप्त भएपछि वि.सं. २०७४ सालको शैक्षिक सत्रबाट कक्षा नौको पाठ्यपुस्तक देशभरी लागू गरिएको छ । जसमध्ये नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकमा कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी, चिठी, रुपक (मनोवाद र एकाङ्की) जस्ता साहित्यिक विधाहरू समावेश गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारमा केन्द्रित रहेको छ । निबन्ध विधाको मूख्य उद्देश्य विद्यार्थीहरूमा गद्यात्मक अभिव्यक्तिको बोध गराउनुका साथै गद्यात्मक लिखित अभिव्यक्तिको क्षमता विकास गर्नु हो । त्यसैले यसको प्रमुख उद्देश्य भाषिक सिप विकास गराउनु रहेको छ । भाषिक सिप विकासका लागि सामाजिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक, वातावरणीय, कलात्मक, वैज्ञानिक जस्ता विभिन्न क्षेत्रहरु समावेश गरेको पाइन्छ ।

कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जम्मा दुई ओटा निबन्धहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । उक्त निबन्धमा प्राप्त शब्दहरुको पाठगत सङ्कलन र व्याख्या विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । यस अध्ययन दुई ओटै निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरुलाई वर्णानुक्रम अनुसार राखी तिनको स्रोत, पदवर्ग, आवृत्ति, र बनोट तथा अनुपातको पहिचान गरी तिनलाई तालिकाद्वारा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२ 'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण

'जैविक खेती' निबन्ध कृषिसँग सम्बन्धित निबन्ध हो । यस निबन्धका माध्यमबाट भाषिक सीपको विकास गराउनुको साथै शब्दभण्डारको विकास गराउनु मुख्य प्रयोजन रहेको छ । 'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई वर्णानुक्रममा राखी तिनको पदवर्ग, स्रोत, बनोट र आवृत्तिलाई तालिकाद्धारा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

क्र.स.	शब्द	पदवर्ग	स्रोत	बनोट	आवृत्ति
१	अङ्ग	ना.	तत्स.		
२	अचेल	क्रि.यो.	तद्.		
३	अथाह	वि.	तद्.	अ+थाह	
४	अनिवार्य	वि.	तत्स.	अ+निवार्य	२
५	अनिष्ट	ना.	तत्स.	अन्+इष्ट	
६	अनेक	वि.	तत्स.	अन्+एक	३
७	अन्त्य	ना.	तत्स.		
८	आम	ना.	तत्स.		
९	अरबौ	वि.	तद्.	अरब+औ	२
१०	अरु	सर्व.	तद्.		
११	अलग	ना.	तद्.	अ+लग	
१२	अलिक	क्रि.यो.	तद्.		
१३	अहिले	क्रि.यो.	तद्.		
१४	आउने	क्रि.यो.	तद्.	आ+ने	
१५	आकर्षण	ना.	तत्स.	आ+कृष+अन	
१६	आजभोलि	क्रि.यो.	तद्.	आज+भोलि	४
१७	आदि	ना.	तत्स.		७
१८	आधार	ना.	तत्स.	आ+धार	३
१९	आ-आफ्ना	सर्व.	तद्.	आफ्ना+आफ्ना	

२०	आफ्नै	सर्व.	तद्.	आफ्नो+नै	२
२१	आर्जन	ना.	तत्स.	अर्थ+अन	
२२	आर्थिक	वि.	तत्स.	अर्थ+इक	२
२३	आवत	ना.	तद्.	आ+वत	
२४	आवश्यक	वि.	तत्स.	आवश्य+क	४
२५	आवश्यकता	ना.	तत्स.	आवश्यक+ता	२
२६	आजित	वि.	तत्स.	आ+जित	
२७	उत्कृष्ट	वि.	तत्स.	उत्+कृष्ट	३
२८	उतारिन्छ	क्रि.	तद्.	उतार+इ+छ	
२९	उत्पादन	ना.	तत्स.	उत्+पा+अन	७
३०	उन्नति	ना.	तत्स.	उत्+नति	
३१	उपयोग	ना.	तत्स.	उप+योग	
३२	उपलब्ध	वि.	तत्स.	उप+लब्ध	
३३	एउटा	वि.	तद्.	एक+वटा	५
३४	एक	वि.	तद्.		
३५	एकता	ना.	तत्स.	एक+ता	
३६	कतिपय	वि.	तत्स.	कतिपय	३
३७	कीट				
३८	कुरा	ना.	तद्.		३
३९	कृषि				
४०	कस्तो	वि.	तत्स.	कस+को+तो	२
४१	कहाँ	क्रि.यो.	तद्.		
४२	काठ	ना.	तद्.		
४३	काम	ना.	तत्स.		
४४	कायम	ना.	तत्स.		
४५	किन्छन्	क्रि.	तद्.	किन्+छन्	२

४६	कोठा	ना.	तद्.		
४७	क्रम	ना.	तत्स.		
४८	क्षति	ना.	तत्स.	क्ष+ति	३
४९	क्षेत्र	ना.	तत्स.		
५०	खनिज	वि.	तत्स.	खनि+ज	३
५१	खर्च	ना.	आ.		
५२	खानी	ना.	तद्.		
५३	खोल्नु	क्रि.	तद्.	खोल्+नु	२
५४	गई	क्रि.	तद्.	जा+इ	
५५	गएर	क्रि.यो.	तद्.	जा+एर	
५६	गर्दा	क्रि.	तद्.		७
५७	गर्न	क्रि.	तद्.	गर्+न	५
५८	गर्ने	क्रि.	तद्.	गर्+ने	५
५९	गरिएको	क्रि.	तद्.	गर्+इ+एको	३
६०	गरिन्छ	क्रि.	तद्.	गर्+इ+छ	
६१	गरिने	क्रि.	तद्.	गर्+इ+ने	
६२	गरिन्थ्यो	क्रि.	तद्.	गर्+इ+थ्यो	
६३	गरिमा	ना.	तत्स.	गुरु+इमा	
६४	गरी	क्रि.	तद्.	गर्+इ	२
६५	गरेको	क्रि.	तद्.	गर+एको	३
६६	गुणस्तरीय	वि.	तत्स.	गुणस्तर+ईय	
६७	गुरु	ना.	तत्स.		
६८	घर	ना.	तद्.		४
६९	घुम्न	क्रि.यो.	तद्.		
७०	घोटिन्छ	क्रि.	तद्.	घोट्+इ+छ	
७१	घोलिन्छ	क्रि.	तद्.	घोल्+इ+छ	

७२	चक्र	ना.	तत्स.		
७३	चढाइन्छ	क्रि.	तद्.	घोल+इ+छ	
७४	चरण	ना.	तत्स.		२
७५	चलन	ना.	तत्स.	चल्+अन	२
७६	चार	वि.	तद्.		
७७	चाहिन्छ	क्रि.	तद्.	चाह+इ+छ	४
७८	चरा				
७९	चराचुरुङ्गी				
८०	चित्र	ना.	तत्स.		२
८१	चिनो	ना.	तद्.	चिन+ओ	
८२	चिल्लो	वि.	तद्.		२
८३	छ	क्रि.	तद्.		१०
८४	छन्	क्रि.	तद्.		८
८५	छालो	ना.	तद्.		३
८६	छैन	क्रि.	तद्.		३
८७	जडीबुटी	ना.	तद्.	जडी+बुटी+ई	४
८८	जनावर	ना.	आ.		३
८९	जन्म	ना.	तत्स.		
९०	जन्मथलो	ना.	तद्.	जन्म+थलो	
९१	जन्मिएका	क्रि.	तद्.	जन्मि+ए+क्आ	
९२	जरा	ना.	तत्स.		
९३	जलस्रोत	ना.	तत्स.	जल+स्रोत	२
९४	जस्ता	ना.	आ.		३
९५	जस्तै	वि.	तद्.	जस्तो+ए	४
९६	जहाँ	क्रि.यो.	तद्.	जो+हाँ	
९७	जाति	ना.	तत्स.	जन्+ति	३

९८	जातीय	वि.	तत्स.	जात+ईय	
९९	जान्छ	क्रि.	तद्.	जा+छ	
१००	जीवजन्तु	ना.	तत्स.	जीव+जन्तु	
१०१	जीवन	ना.	तत्स.	जीव+अन	२
१०२	जीवनी	ना.	तत्स.	जीवन+ई	
१०३	ज्ञान	ना.	तत्स.	ज्ञा+न	
१०४	झरना	ना.	तद्.		
१०५	झिकाएर	क्रि.यो.	तद्.	झिकाउ+एर	
१०६	झोल	ना.	तद्.		
१०७	टल्काइन्छ	क्रि.	तद्.	टल्काउ+इ+छ	
१०८	टिकाउ	वि.	तद्.	टिक+आउ	
१०९	ढुङ्गा	ना.	तद्.		२
११०	त	नि.	तद्.		६
१११	तथा	संयो.	तद्.		३
११२	तन्काएर	क्रि.यो.	तद्.	तन्काउ+एर	
११३	तयार	वि.	आ.		
११४	तयारी	ना.	तद्.	तयार+ई	२
११५	तल	क्रि.यो.	तत्स.		
११६	तारा	ना.	तद्.		
११७	तिन	वि.	तद्.		
११८	तुलना	ना.	तत्स.	तुल+अन+आ	
११९	त्यति	वि.	तद्.	त्यो+ति	
१२०	त्यतिबेला	वि.	तद्.	त्यति+बेला	
१२१	त्यस	सर्व.	तद्.		४
१२२	त्यसरी	क्रि.यो.	तद्.	त्यो+अरी	२
१२३	त्यसै	वि.	तद्.	त्यो+ऐ	५

१२४	त्यसो	वि.	तद्.	त्यस+ओ	
१२५	त्यस्ता	वि.	तद्.	त्यस+ता	
१२६	त्यस्तै	वि.	तद्	त्यस्+तो+ए	२
१२७	त्यहाँ	क्रि.यो.	तद्.	त्यो+हाँ	
१२८	त्यो	सर्व.	तद्.	त्यस+ओ	२
१२९	थलो	ना.	तद्.		
१३०	थालियो	क्रि.	तद्.	थाल+इ+य्+ओ	२
१३१	थाले	क्रि.	तद्.	थाल+ए	
१३२	थियो	क्रि.	तद्.		
१३३	थोरै	वि.	तद्.	थोर+ए	
१३४	दलिन्छ	क्रि.	तद्.	दल+इ+छ	२
१३५	दुवै	वि.	तद्.	दुई+ऐ	
१३६	देखिने	क्रि.	तद्.	देख्+इ+ने	२
१३७	देश	ना.	तत्स.		२
१३८	धातु	ना.	तत्स.		
१३९	धेरै	वि.	तद्.		४
१४०	ध्यान	ना.	तत्स.		
१४१	नगर्ने	क्रि.	तद्.	नगर+ने	२
१४२	नदी	ना.	तत्स.	नद्+ई	
१४३	नदीनाला	ना.	तद्	नदी+नाला	
१४४	नपरोस्	क्रि.	तद्.	नपर्+ओस	
१४५	नरम	वि.	तद्.		
१४६	नाम	ना.	तत्स.		२
१४७	निधो	ना.	तद्.		
१४८	नियम	ना.	तत्स.	नि+यम	
१४९	निर्माण	ना.	तत्स.	निर्+मान	२

१५०	निलो	वि.	तद्.	नील+ओ	
१५१	निस्किएको	क्रि.	तद्.	निस्कि+एक+ओ	
१५२	नेपाल	ना.	तद्.		३
१५३	नेपाली	वि.	तद्	नेपाल+ई	४
१५४	नै	नि.	तद्.		३
१५५	पग्लन	क्रि.	तद्.		
१५६	पदार्थ	ना.	तत्स.	पद+अर्थ	
१५७	पनि	नि.	तद्.		५
१५८	परिचालन	ना.	तत्स.	परि+चालन	
१५९	परिवर्तन	ना.	तत्स.	परि+वृत+अन	
१६०	पर्छ	क्रि.	तद्.		३
१६१	पहाड	ना.	तद्.		
१६२	पानी	ना.	तद्.		५
१६३	पारिस्थितिक	वि.	तत्स.	परिस्थिति+इक	२
१६४	पार्ने	क्रि.	तद्.		
१६५	पृथ्वी	ना.	तत्स.		५
१६६	प्रकृति	ना.	तत्स.	प्र+कृति	
१६७	प्रणाली	ना.	तत्स.	प्र+नाली	२
१६८	प्रतिकूल	वि.	तत्स.	प्रति+कूल	३
१६९	प्रतिफल	ना.	तत्स.	प्रति+फल	
१७०	प्रदुषण	ना.	तत्स.	प्र+दुषण	
१७१	प्रदुषित	वि.	तत्स.	प्र+दुषित	
१७२	प्रयत्न	ना.	तत्स.	प्र+यत्न	२
१७३	प्राकृतिक	वि.	तत्स.	प्रकृति+इक	८
१७४	प्राङगारिक	वि.	तत्स.	प्राङ्गार+इक	५
१७५	प्राण	ना.	तत्स.		

१७६	प्राणी	ना.	तत्स.	प्राण+ई	३
१७७	फडानी	वि.	तत्स.	फाड+आनी	२
१७८	फलफूल	ना.	तद्.	फल+फूल	
१७९	फस्छ	क्रि.	तद्.		
१८०	फेर्ने	क्रि.	तद्.		
१८१	फैल्याउनु पर्छ	क्रि.	तद्.		३
१८२	बचाउनु	क्रि.	तद्.		
१८३	बढाउनुपर्छ	क्रि.	तद्.		
१८४	बढी	वि.	तद्.		२
१८५	बनाउनु	क्रि.	तद्.		
१८६	बाढी	ना.	तद्.		२
१८७	बिगार्न	क्रि.	तद्.		
१८८	बिरुवा	ना.	तद्.		५
१८९	बुद्धि	ना.	तत्स.	बुध+ति	
१९०	भए	क्रि.	तद्.		४
१९१	भण्डार	ना.	तत्स.		२
१९२	भने	संयो.	तद्.		
१९३	भविष्य	ना.	तत्स.		
१९४	भाव	ना.	तत्स.		
१९५	भित्र	ना.यो.	तद्.		३
१९६	भुमरी	ना.	तद्.	भ्रमर+ई	
१९७	भूमिका	ना.	तत्स.		
१९८	भोग्नुपर्छ	क्रि.	तद्.		
१९९	मन	ना.	तत्स.		
२००	मल	ना.	तत्स.		
२०१	मस्तिष्क	ना.	तत्स.		

२०२	मात्र	नि.	तत्स.		
२०३	मानव	ना.	तत्स.		
२०४	मानवीय	वि.	तत्स.	मानव+ईय	४
२०५	मासिन्छ	क्रि.	तद्.		
२०६	मिसिन	ना.	आ.		
२०७	मिसिन्छ	क्रि.	तद्.		
२०८	मुहार	ना.	तद्.	मुह+आर	
२०९	मौसम	ना.	आ.		२
२१०	यस	सर्व.	तद्.		८
२११	यसर्थ	संयो.	तद्.		३
२१२	यस्तै	संयो.	तद्.		२
२१३	यातायात	ना.	तत्स.	यात+आयात	२
२१४	यी	सर्व.	तद्.		
२१५	यो	सर्व.	तद्.		
२१६	र	संयो.	तद्.		
२१७	रक्षा	ना.	तत्स.		
२१८	रचना	ना.	तत्स.	रचना+आ	
२१९	रसायन	ना.	तत्स.	रस+आयन	३
२२०	रहनु	क्रि.	तद्.		५
२२१	राख्नु	क्रि.	तद्.		३
२२२	रासायनिक	वि.	तत्स.	रसायन+इक	४
२२३	रुख	ना.	तत्स.		
२२४	रोक्नु	क्रि.	तत्स.		
२२५	रोग	ना.	तत्स.		२
२२६	लगायत	ना.यो.	आ.		
२२७	लागि	ना.यो.	तद्.		२

२२८	लोप	ना.	तत्स.		
२२९	वन	ना.	तत्स.		२
२३०	वनस्पति	ना.	तत्स.	वन+पति	८
२३१	वन्यजन्तु	ना.	तत्स.	वन्य+जन्तु	
२३२	वरिपरि	क्रि.यो.	तद्.	वरि+परि	२
२३३	वर्षा	ना.	तत्स.	वर्ष+आ	३
२३४	वस्तु	ना.	तत्स.		
२३५	वा	संयो.	तत्स.		
२३६	वातावरण	ना.	तत्स.	वात्+आवरण	५
२३७	वातावरणीय	वि.	तत्स.	वातावरण+ईय	६
२३८	वास	ना.	तत्स.		
२३९	वासस्थान	ना.	तत्स.	वास+स्थान	
२४०	विकास	ना.	तत्स.	वि+काश	३
२४१	विकृत	वि.	तत्स.	वि+कृत	
२४२	विकृति	ना.	तत्स.	वि+कृति	
२४३	विचार	ना.	तत्स.	वि+चार	२
२४४	विनाश	ना.	तत्स.	वि+नाश	५
२४५	विपत्ति	ना.	तत्स.	वि+पति	
२४६	विभिन्न	वि.	तत्स.	वि+भिन्न	
२४७	विवेक	ना.	तत्स.		
२४८	विशेषता	ना.	तत्स.	विशेष+ता	५
२४९	विश्व	ना.	तत्स.		२
२५०	विषय	ना.	तत्स.	वि+सय	
२५१	विषादी	वि.	तत्स.	विषाद+ई	८
२५२	विषालु	वि.	तत्स.	विष+आलु	६
२५३	विसङ्गति	ना.	तत्स.	वि+सङ्गति	२

२५४	वृद्धि	ना.	तत्स.	बुध्+ति	
२५५	वैज्ञानिक	वि.	तत्स.	विज्ञान+इक	
२५६	व्यक्ति	ना.	तत्स.		
२५७	व्यवहार	ना.	तत्स.	वि+अव+हार	३
२५८	शब्द	ना.	तत्स.		
२५९	शिक्षा	ना.	तत्स.	शिक्ष्+आ	
२६०	शुद्धिकरण	ना.	तत्स.	शुद्ध+ई+करण	२
२६१	सँग	ना.यो.	तद्.		
२६२	संरक्षण	ना.	तत्स.	सम्+रक्षक	३
२६३	संस्कार	ना.	तत्स.	सम्+कार	
२६४	सक्छु	क्रि.	तद्.		
२६५	सक्दैनन्	क्रि.	तद्.		
२६६	सङ्कट	ना.	तत्स.	सम्+कट	५
२६७	सङ्कटग्रस्त	वि.	तत्स.		
२६८	सङ्केत	ना.	तत्स.	सम्+कित्	२
२६९	सचेत	वि.	तत्स.	स+चेत	
२७०	सञ्चय	ना.	तत्स.	सम्+चय	
२७१	सञ्चार	ना.	तत्स.	सम्+चार	
२७२	सञ्चालन	ना.	तत्स.	सम्+चाल+अन	२
२७३	सत्प्रयत्न	ना.	तत्स.	सत्+प्रयत्न	
२७४	सदुपयोग	ना.	तत्स.	सत्+उपयोग	३
२७५	सन्तुलन	ना.	तत्स.	सन्तुलन+इत	४
२७६	सन्तुष्टि	ना.	तत्स.	सम्+तुष्ट+इ	
२७७	सबै	वि.	तद्.	सव+ऐ	६
२७८	समस्या	ना.	तत्स.		२
२७९	समानुपातिक	वि.	तत्स.	समानुपात+इक	३

२८०	समेटिनु	क्रि.	तद्.		
२८१	समेत	ना.यो.	तत्स.		
२८२	सम्पदा	ना.	तत्स.	सम्+पद+आ	३
२८३	सम्बन्ध	ना.	तत्स.	सम्+बन्ध	२
२८४	सरल	वि.	तत्स.	सृ+अल	
२८५	सर्वश्रेष्ठ	वि.	तत्स.	सर्व+श्रेष्ठ	
२८६	सहअस्तित्व	ना.	तत्स.	सह+अस्तित्व	
२८७	सहरीकरण	ना.	तद्.	सहर+ई+करण	३
२८८	साकार	ना.	तत्स.	स+आकार	२
२८९	साच्नु	क्रि.	तद्.		
२९०	साझा	वि.	तद्.		
२९१	साट्ने	क्रि.	तद्.		
२९२	साधन	ना.	तत्स.	साध्+अन	३
२९३	साथै	ना.यो.	तद्.		
२९४	सिकार	ना.	आ.		
२९५	सिर्जना	ना.	तत्स.		
२९६	सुक्खा	वि.	तद्.		३
२९७	सुक्न	क्रि.	तद्.		
२९८	सुरक्षा	ना.	तत्स.	सु+रक्षा	
२९९	सुरक्षित	वि.	तत्स.	सुरक्षा+इत	
३००	सुर्य	ना.	तत्स.		४
३०१	सुविधा	ना.	तत्स.	सु+विधा	
३०२	सोच	ना.	तद्.		३
३०३	सौन्दर्य	ना.	तत्स.	सुन्दर+य	
३०४	स्थापना	ना.	तत्स.	स्थापन+ना	
३०५	स्रोत	ना.	तत्स.		

३०६	स्वच्छ	वि.	तत्स.		३
३०७	स्वयम्	सर्व.	तत्स.		
३०८	स्वार्थपूर्ण	वि.	तत्स.	स्वर्थ+पूर्ण	
३०९	स्वास्थ्य	वि.	तत्स.		
३१०	हामी	सर्व.	तद्.		४
३११	हान्नु	क्रि.	तद्.		२
३१२	हावा	ना.	आ.		३
३१३	हिमाल	ना.	तत्स.		२
३१४	हुँदैन	क्रि.	तद्.		८
३१५	हुनु	क्रि.	तद्.		५
३१६	हुन्छ	क्रि.	तद्.		९
३१७	हो	क्रि.	तद्.		५

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. ८०–८३

४.२.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

तालिका नं. १ : पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

क्र.स.	**पदवर्ग**	**सङ्ख्या**	**प्रतिशत**
१	नाम	१७६	५५.६९
२	सर्वनाम	७	२.२३
३	विशेषण	६३	१९.९३
४	क्रिया	५२	१६.४५
५	क्रियायोगी	५	१.५८
६	नामयोगी	४	१.२६
७	संयोजक	४	१.२६
८	निपात	५	१.५८
	जम्मा	३१७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. ८०–८३

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा प्रयुक्त शब्दहरू मध्ये सबैभन्दा बढी नाम वर्गका शब्दहरू रहेका छन् । जम्मा ३१७ मध्ये १७६ , ५५.६९% नाम वर्गका शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । त्यसपछि क्रमशः विशेषण वर्गका ६३ , १९.९३% सर्वनाम वर्गका ७ , २.२३% क्रिया वर्गका ५२ , १६.४५% क्रियायोगी वर्गका ५ , १.५८% नामयोगी वर्गका ४ , १.२६% संयोजक वर्गका ४ , १.२६% र निपात वर्गका ५ , १.५८ शब्दहरु प्रयोगमा आएको देखिन्छ । सबैभन्दा कम नामयोगी र संयोजक वर्गका शब्दहरू रहेका छन् भने विस्मयादिबोधक वर्गका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिँदैन ।

४.२.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

तालिका नं. २ : स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

क्र.स.	**शब्द**	**शब्द सङ्ख्या**		**प्रतिशत**
१	मौलिक	तद्भव	११५	३६.३९
		तत्सम	१८७	५८.८६
२	आगन्तुक		१५	४.७४
	जम्मा		३१७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. ८०–८३

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा जम्मा शब्द सङ्ख्या ३१७ रहेको देखिन्छ । जसमध्ये सबैभन्दा बढी तत्सम शब्द १८७ , ५८.८६% रहेको पाइन्छ । त्यस्तै तद्भव शब्द ११५ , ३६.३९% र आगन्तुक शब्द १५ , ४.७४% प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.३ आवृत्तिका आधारमा शब्दहरुको वर्गीकरण

तालिका नं. ३ : आवृत्तिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

क्र.स.	**शब्द**	**सङ्ख्या**	**प्रतिशत**
१	आवृत्ति	१४०	४४.३१
२	अनावृत्ति	१७७	५५.६९

	जम्मा	३१७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. ८०–८३

माथिको तालिका अनुसार पाठमा प्रयुक्त भएका जम्मा सङ्ख्या ३१७ रहेको देखिन्छ । जसमध्ये आवृत्ति १४० , ४४.३१% र अनावृत्त १७७ , ५५.६९% रहेको पाइन्छ ।

४.२.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

तालिका नं. ४ : बनोटका आधारमा शब्दहरुको वर्गीकरण

क्र.स.	शब्द		सङ्ख्या	प्रतिशत
१	मूल		१३९	४३.६७
२	व्युत्पन्न	उपसर्ग	३०	९.४९
		प्रत्यय	१३०	४१.१३
		समास	१४	४.४३
		द्वित्व	४	१.२६
		जम्मा	३१७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. ८०–८३

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा शब्द सङ्ख्या ३१७ रहेको देखिन्छ । जसमध्ये मूल शब्दहरु १३९ , ४३.६७% रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी व्युत्पन्न शब्दहरूमा क्रमशः उपसर्ग ३० , ९.४९% प्रत्यय १३० , ४१.१३% समास १४ , ४.४३% र द्वित्व ४ , १.२६% प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.३ 'म को हुँ ?' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण

'म को हुँ ?' निबन्धमा यदि मानवीय जीवनलाई सफल बनाउनु छ भने हामीले प्रकृतिबाट धेरै चीजहरु लिन सक्छौं भनिएको छ। यस निबन्धबाट भाषिक सीपको विकास गराउनुको साथै शब्दभण्डारको विकास गराउनु मुख्य प्रयोजन रहेको छ। यस निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखी तिनको पदवर्ग, स्रोत, बनोट र आवृत्तिलाई तालिकाद्धारा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

क्र.स.	शब्द	पदवर्ग	स्रोत	बनोट	आवृत्ति
१	अग्रसर	वि.	तत्स.	अग्र+सर	२
२	अङ्ग	ना.	तत्स.		
३	अत्यधिक	वि.	तत्स.	अति+अधिक	
४	अत्यन्त	वि.	तत्स.	अति+अन्त	
५	अनावश्यक	ना.	तत्स.	अन्+आवश्यक	
६	अनुमान	ना.	तत्स.	अनु+मान	
७	अनुसरण	ना.	तत्स.	अनु+सरण	३
८	अनेकता	ना.	तत्स.	अनेक+ता	
९	अनेकन	वि.	तद्.	अनेक+अन	
१०	अन्ध	ना.	तत्स.		३
११	अपरिवर्तनशील	वि.	तत्स.	अ+परि+वर्त+शील	
१२	अब	क्रि.यो.	तद्.		
१३	अभाव	ना.	तत्स.	अ+भाव	
१४	अभिन्न	वि.	तत्स.	अ+भिन्न	
१५	अर्को	सर्व.	तद्.		
१६	अरु	सर्व.	तद्.		
१७	अर्थ	ना.	तत्स.		
१८	अर्मपर्म	ना.	तद्.	अर्म+पर्म	२

१९	अलग	ना.	तद्.	अ+लग	२
२०	अवल	ना.	तद्.		२
२१	अवलोकन	ना.	तत्स.	अव+लोक+अन	२
२२	अवसर	ना.	तत्स.	अव+सर	२
२३	अवस्था	ना.	तत्स.	अव+स्था	२
२४	अहिले	क्रि.यो.	तद्.		२
२५	आचार	ना.	तत्स.	आ+चार	७
२६	आज	क्रि.यो.	तद्.		४
२७	आड	ना.	तद्.		
२८	आडम्बर	ना.	तत्स.		
२९	आदि	ना.	तत्स.		१०
३०	आधार	ना.	तत्स.	आ+धार	७
३१	आधारित	वि.	तत्स.	आधार+इत	२
३२	आपसी	ना.	आ.	आपस+ई	
३३	आफ्नै	वि.	तद्.	आफू+नै	७
३४	आफ्नो	वि.	तद्.	आफू+नो	५
३५	आमाबुवा	ना.	तद्.	आमा+बुवा	
३६	आरामदायी	वि.	तत्स.	आराम+दायी	
३७	आर्थिक	वि.	तत्स.	अर्थ+इक	२
३८	आवश्यकता	ना.	तत्स.	आवश्यक+ता	५
३९	आविष्कार	ना.	तत्स.	आविस्+कार	५
४०	आशा	ना.	तत्स.		
४१	इतिहास	ना.	तत्स.	इति+ह+आस	
४२	इन्द्र	ना.	तत्स.		
४३	ईश्वर	ना.	तत्स.		
४४	उचित	वि.	तद्.		

४५	उठेर	क्रि.यो.	तद्.	उठ्+एर	
४६	उत्तिकै	वि.	तद्.		२
४७	उत्पिडित	ना.	तत्स.	उत्+पिडित	
४८	उत्सव	ना.	तत्स.	उत्+सव	
४९	उदाहरण	ना.	तत्स.	उत्+आ+हरण	
५०	उद्गम	ना.	तत्स.	उत्+गम	२
५१	उन्मुख	वि.	तत्स.	उत्+मुख	
५२	उपयुक्त	वि.	तत्स.	उप+युक्त	२
५३	एउटा	वि.	तत्स.	एक+ओटा	२
५४	एउटै	वि.	तत्स.	एउटा+ऐ	
५५	एक	वि.	तद्.		३
५६	एकता	ना.	तत्स.	एक+ता	
५७	एकताबद्ध	वि.	तत्स.	एकता+बद्ध	
५८	एकै	वि.	तद्.	एक+ए	२
५९	कडी	वि.	तद्.		२
६०	कतिपय	सर्व.	तद्.	कति+पय	३
६१	कपडा	ना.	तद्.		
६२	कमाइ	ना.	तद्.	कमाउ+इ	२
६३	कला	ना.	तत्स.		
६४	काठ	ना.	तद्.		३
६५	कानुन	ना.	आ.		
६६	काम	ना.	तद्.		
६७	कामधन्दा	ना.	तत्स.	काम+धन्दा	
६८	कुनै	सर्व.	तद्.	कुन+ऐ	६
६९	कुरा	ना.	तद्.		
७०	कुर्सी	ना.			

७१	केही	सर्व.	तद्.	के+ही	५
७२	क्रम	ना.	तत्स.		
७३	क्रियाकलाप	ना.	तत्स.	क्रिया+कलाप	२
७४	क्षेत्र	ना.	तत्स.		
७५	खरब	वि.	आ.		
७६	खर्च	ना.	आ.		
७७	खाँऊ	क्रि.	तद्.	खा+उ	
७८	खान	क्रि.	तद्.	खा+न	
७९	खानपान	ना.	तद्.	खान+पान	
८०	खानपिन	ना.	तद्.	खान+पिना	२
८१	खाने	वि.	तद्.	खा+ने	
८२	खुला	वि.	तद्.	खुल+आ	३
८३	खुसी	ना.	तद्.	खुस+ई	२
८४	खुसीसाथ	ना.	तद्.	खुसी+साथ	
८५	खेल्ने	क्रि.	तद्.	खेल+ने	
८६	खोजी	ना.	तद्.	खोज+ई	२
८७	ख्याली	ना.	तद्.	ख्याल+ई	
८८	गति	ना.	तत्स.	गम्+ति	२
८९	गरगहना	ना.	तद्	गहना+गहना	
९०	गराइदिन्थे	क्रि.	तद्.	गर्+आइ+दिन्थे	
९१	गराउन	क्रि.	तद्.	गर+आउ+न	
९२	गरिएको	क्रि.	तद्.	गर्+इ+ए+कओ	
९३	गरिन्छ	क्रि.	तद्.	गर्+इ+छ	
९४	गरिरहेको	क्रि.	तद्.	गर्+इ+रह+एको	
९५	गरे	क्रि.	तद्	गर+ए	
९६	गरेको	क्रि.	तद्	गर्+एको	२

९७	गरेर	क्रि.	तद्	गर्+एर	
९८	गर्छ	क्रि.	तद्	गर्+छ	२
९९	गर्छन्	क्रि.	तद्	गर्+छन्	५
१००	गर्थे	क्रि.	तद्	गर्+थे	
१०१	गर्दा	क्रि.	तद्	गर्+दा	
१०२	गर्दै	क्रि.	तद्	गर्+दै	२
१०३	गर्न	क्रि.	तद्	गर्+न	
१०४	गर्नु	क्रि.	तद्	गर्+नु	
१०५	गर्नुपर्छ	क्रि.	तद्	गर्+नु+पर्+छ	८
१०६	गर्ने	क्रि.	तद्.	गर्+ने	२
१०७	गर्मी	ना.	आ.	गरम+ई	
१०८	गाईवस्तु	ना.	तद्.	गाई+वस्तु	
१०९	गुरु	ना.	तत्स.		
११०	गुरुङ	ना.	तद्.		
१११	गौतम	ना.	तत्स.		
११२	ग्रहण	ना.	तत्स.	ग्रह+अन	
११३	घर	ना.	तद्.		४
११४	घुस	ना.	तद्.		
११५	चरित्र	ना.	तत्स.	चर+इत्र	३
११६	चलन	ना.	तत्स.	चल+अन	
११७	चलाएका	क्रि.	तद्.	चलाउ+ए+कआ	
११८	चाडपर्व	ना.	तद्.	चाड+पर्व	२
११९	चाल	ना.	तद्.		
१२०	चाहना	ना.	तद्.	चाह+ना	३
१२१	चिनाउने	क्रि.	तद्.	चिनाउ+ने	
१२२	चिन्तन	ना.	तत्स.	चिन्त+अन	

१२३	चुड्का	ना.	तद्.		
१२४	चुलो	ना.	तद्.		
१२५	चौका	ना.	तद्.		
१२६	चौतारा	ना.	तद्		
१२७	छ	क्रि.	तद्.		७
१२८	छन	क्रि.	तद्.		८
१२९	छुवाछुत	ना.	तद्.	छुत+अछुत	
१३०	छैन	क्रि.	तद्.		५
१३१	छोड्नु	क्रि.	तद्.	छोड्+नु	
१३२	छौ	क्रि.	तद्.		६
१३३	जनाउँछ	क्रि.	तद्.	जनाउ+छ	१०
१३४	जन्म	ना.	तत्स.		२
१३५	जन्मभूमि	ना.	तत्स.		
१३६	जस	ना.	तद्.		
१३७	जस्ता	ना.	आ.		३
१३८	जस्तो	वि.	तद्.		
१३९	जाँच	ना.	तद्.		
१४०	जाडो	ना.	तद्.		
१४१	जात	ना.	तत्स.		
१४२	जाति	वि.	तत्स.	जात+इ	
१४३	जातीय	वि.	तत्स.	जात+ईय	
१४४	जान्छन्	क्रि.	तद्.	जा+छन्	५
१४५	जीवन	ना.	तत्स.	जीव+अन	
१४६	जुन	ना.	तद्.		
१४७	जुवा	ना.	तद्.		
१४८	जोडिन	क्रि.यो.	तद्.		३

१४९	जोडिने	क्रि.यो.	तद्.		
१५०	जोड्नु	क्रि.	तद्.		२
१५१	झगडा	ना.	तद्.		
१५२	टिक्छ	क्रि.	तद्.	टिक+छ	
१५३	टेवल	ना.	आ.		
१५४	टोल	ना.	तद्.		
१५५	डाइनिङ	ना.	तत्स.		
१५६	तथ्य	वि.	तत्स.		
१५७	तयार	वि.	तत्स.		
१५८	तर	संयो.	तद्.		४
१५९	तराई	ना.	तत्स.		
१६०	तरिका	ना.	आ.		२
१६१	तामाङ	ना.	आ.		
१६२	तास	ना.	आ.		
१६३	तिन	सर्व.	तद्.		
१६४	ती	सर्व.	तत्स.		
१६५	त्यति	वि	तद्.		
१६६	त्यस	सर्व.	तद्.		
१६७	त्यसरी	क्रि.यो.	तद्.	त्यो+अरी	
१६८	त्यसै	वि.	तद्.	त्यसो+ऐ	
१६९	त्यसो	वि.	तद्.	त्यस+ओ	
१७०	त्यस्तै	वि.	तद्.	त्यस+तै	
१७१	त्यो	वि.	तद्.		
१७२	त्यहाँ	सर्व.	तद्.	त्यो+हा	
१७३	त्यहीँ	क्रि.यो.	तद्.	त्यो+ही	
१७४	त्रास	सर्व	तत्स.		

१७५	थारु	ना.	आ.		
१७६	थाले	ना.	तद्.	थाल+ए	
१७७	थाल्यो	क्रि.	तद्.	थाल+यओ	२
१७८	थाहा	ना.	तद्.		
१७९	थिए	क्रि.	तद्.		२
१८०	थिएन	क्रि.	तद्.		
१८१	थियो	क्रि.	तद्.		४
१८२	दर्शन	ना.	तत्स.	दृश्य+अन	
१८३	दाइजो	ना.	तद्.		
१८४	दिन	ना.	तत्स.		
१८५	दिनै	वि.	तद्.	दिन+ऐ	२
१८६	दु:ख	ना.	तत्स.	दुस्+ख	
१८७	दृष्टि	ना.	तत्स.	दृश+ति	
१८८	देखाउने	क्रि.	तद्.	देखाउ+ने	२
१८९	देखिएका	क्रि.	तद्.	देख+इ+एका	
१९०	देखिन्छ	क्रि.	तद्.	देख+इ+छ	५
१९१	देख्न	क्रि.	तद्.	देख+न	
१९२	देवता	ना.	तत्स.	देव+ता	
१९३	देश	ना.	तत्स.		
१९४	धनी	वि.	तत्स.	धन+ई	
१९५	धर्म	ना.	तत्स.		
१९६	धान	ना.	तत्स.		
१९७	धाननाच	ना.	तद्.	धान+नाच	
१९८	धेरै	वि.	तद्.	धेर+ए	६
१९९	नजिक	क्रि.यो.	आ.		
२००	नबनेको	क्रि.	तद्.	न+बन+एको	३

२०१	नमार	क्रि.	तद्.	न+मार	
२०२	नयाँ	वि.	तद्.		
२०३	नरक	ना.	तत्स.		
२०४	नराम्रो	वि.	तद्.		
२०५	नहुन्	क्रि.	तद्.		२
२०६	नाम	ना.	तत्स.		३
२०७	निम्ति	ना.यो.	तद्.		२
२०८	नियम	ना.	तत्स.	नि+यम	
२०९	निरन्तर	वि.	तत्स.	निर्+अन्तर	
२१०	निरन्तरता	ना.	तत्स.	निर्+अन्तर+ता	
२११	निरोगी	वि.	तत्स.	निरोग+ई	
२१२	निर्धारित	वि.	तत्स.		
२१३	निर्माण	ना.	तत्स.	निर्+मान	
२१४	नेपाल	ना.	तद्.		
२१५	नेपाली	वि.	तद्.	नेपाल+ई	
२१६	नेवार	ना.	आ.		
२१७	नै	नि.	तद्.		
२१८	पनि	संयो.	तत्स.		
२१९	पर	क्रि.यो.	तद्.		
२२०	परम्परा	ना.	तद्.	परम्+परा	
२२१	परम्परागत	वि.	तत्स.	परम्परा+गत	
२२२	परिमार्जन	ना.	तत्स.	परि+मार्जन	
२२३	परिवर्तनशील	वि.	तत्स.		
२२४	परिस्कार	ना.	तत्स.	परि+कार	
२२५	परिस्कृत	वि.	तत्स.	परि+कृत	
२२६	पहाड	ना.	तद्.		

२२७	पहिचान	ना.	आ.		
२२८	पहिरन	ना.	तद्.		
२२९	पहिले	क्रि.यो.	तद्.	पहिलो+ए	
२३०	पाइने	क्रि.	तद्.	पाउ+इ+ने	
२३१	पाइरहेका	क्रि.	तद्.	पाउ+इ+रह+कआ	
२३२	पाउन	क्रि.	तद्.	पाउ+न	
२३३	पाउनुपर्छ	क्रि.	तद्.	पाउनु+पर+छ	
२३४	पाए	क्रि.	तद्.		
२३५	पाएका	क्रि.	तद्.		
२३६	पाप	ना.	तद्.		
२३७	पारख	ना.	तत्स.		
२३८	पाल्न	क्रि.	तद्.	पाल+न	२
२३९	पाहुना	ना.	तद्.		
२४०	पिच्छे	ना.यो.	तद्.	पिछा+ए	
२४१	पिपल	ना.	तद्.		
२४२	पिरा	ना.	तद्.		
२४३	पुगिन्छ	क्रि.	तद्.	पुग+इ+छ	६
२४४	पुग्छौ	क्रि.	तद्.	पुग+छ्यौ	३
२४५	पुग्नुपर्छ	क्रि.	तद्.	पुग+नु+पर्+छ	
२४६	पुरुष	ना.	तत्स.		
२४७	पुर्खा	ना.	तद्.		
२४८	पूजा	ना.	तत्स.	पूज+आ	२
२४९	पूजाआजा	ना.	तद्.	पूजा+आजा	
२५०	पूर्वी	वि.	तत्स.	पूर्व+ई	
२५१	त्यागे	वि.	तद्.	त्याग+ए	
२५२	प्रकार	ना.	तत्स.	प्रकार	३

२५३	प्रकृति	ना.	तत्स.	प्र+कृति	२
२५४	प्रणाली	ना.	तत्स.	प्र+नाली	
२५५	प्रथा	ना.	तत्स.	प्र+था	
२५६	बटुवा	ना.	तद्.	बाटो+उवा	
२५७	बढी	वि.	तद्.	बढ्+ई	३
२५८	बनाइदिने	क्रि.	तद्.	बनाउ+इ+दि+ने	
२५९	बनाए	क्रि.	तत्स.	बनाउ+ए	५
२६०	बनाएको	क्रि.	तद्.	बनाउ+ए+कओ	
२६१	बनेको	क्रि.	तद्.	बन+ए+कओ	
२६२	बन्छ	क्रि.	तद्.	बन्+छ	
२६३	बन्दछ	क्रि.	तद्.	बन्+दअ+छ	३
२६४	बन्न	क्रि.	तद्.	बन्+न	
२६५	बन्नुपर्छ	क्रि.	तद्.	बन्+नु+पर्+छ	
२६६	बन्ने	क्रि.	तद्.	बन+ए	
२६७	बस्न	क्रि.	तद्.	बस्+न	३
२६८	बस्ने	क्रि.	तद्.	बस्+ने	
२६९	बहु	वि.	तत्स.		
२७०	बहुभाषी	वि.	तत्स.	बहु+भाषा+ई	
२७१	बाँच्दैन	क्रि.	तद्.	बाच्+दै+न	
२७२	बाँच्न	क्रि.	तद्.	बाच्+न	३
२७३	बाँच्ने	क्रि.	तद्.	बाच्+ने	
२७४	बाहिर	क्रि.यो.	तद्.		
२७५	बिच	ना.यो.	तद्.		
२७६	बिसाउन	क्रि.यो.	तद्.	बिसाउ+न	
२७७	बिस्तारै	क्रि.यो.	तद्.	बिस्तारो+ए	२
२७८	बिहानै	ना.	तद्.	बिहान+ऐ	

२७९	बुद्ध	वि.	तत्स.		३
२८०	बेला	ना.	तद्.		
२८१	बोक्सी	ना.	तद्.	बोक्सो+ई	
२८२	बोली	ना.	तद्.	बोल+ई	
२८३	बोलीचाली	ना.	तद्.	बोलचाल+ई	
२८४	बोल्ने	क्रि.	तद्.	बोल्+ने	
२८५	भइसकेका	क्रि.	तद्.	हु+इ+सक्+ए+कआ	
२८६	भए	क्रि.	तद्.	हु+ए	
२८७	भएको	क्रि.	तद्.	हु+ए+कओ	
२८८	भएन	क्रि.	तद्.	हु+ए+न	
२८९	भनिन्छ	क्रि.	तद्.	भन+इ+छ	४
२९०	भने	क्रि.	तद्.	भन+ए	
२९१	भनेर	क्रि.यो.	तद्.	भन+एर	
२९२	भन्दा	क्रि.यो.	तद्.	भन्+दा	
२९३	भन्दै	क्रि.	तद्.	भन्+दै	
२९४	भन्नु	क्रि.	तद्.	भन्+नु	
२९५	भन्ने	क्रि.	तद्.	भन्+ने	
२९६	भलाइ	ना.	तद्.	भलो+आई	
२९७	भाव	ना.	तत्स.		
२९८	भाषा	ना.	तत्स.	भाष्+आ	२
२९९	भिन्न	वि.	तत्स.	भिन्+न	
३००	भूगोल	ना.	तत्स.	भू+गोल	
३०१	भ्रष्टचार	ना.	तत्स.	भ्रष्ट+आचार	
३०२	म	सर्व.	तद्.		
३०३	महिना	ना.	तद्.		१०
३०४	महिला	ना.	तत्स.	मह+इल+आ	

३०५	माटो	ना.	तद्.		
३०६	मात्र	नि.	तत्स.		
३०७	मात्रै	वि.	तद्.	मात्र+ऐ	२
३०८	मानक	ना.	तत्स.	मा+नक	
३०९	मानिन्छ	क्रि.	तद्.	मान+इ+छ	
३१०	मानिस	ना.	तद्.		
३११	मान्ने	क्रि.	तद्.	मान्+ने	
३१२	मिलेर	क्रि.	तद्.	मिल+एर	
३१३	मूख्य	वि.	तत्स.		
३१४	मूल	ना.	तत्स.		
३१५	मूलत	क्रि.यो.	तत्स.	मूल+त	
३१६	मृत्यु	ना.	तत्स.		२
३१७	यस	सर्व.	तद्.		
३१८	यसरी	क्रि.यो.	तद्.	यो+अरी	
३१९	यसै	क्रि.यो.	तद्.	यस+ऐ	२
३२०	यसो	क्रि.यो.	तद्.	यो+ओ	
३२१	यस्ता	वि.	तद्.		
३२२	यही	सर्व.	तद्.	यो+ही	३
३२३	यो	सर्व.	तद्.		
३२४	योग	ना.	तत्स.		
३२५	र	संयो.	तद्.		२०
३२६	रमाउँछन्	क्रि.	तद्.	रमाउ+छन्	
३२७	कमाउने	क्रि.	तद्.	कमाउ+ने	
३२८	रहनु	क्रि.	तद्.	रह+नु	
३२९	रहन्छ	क्रि.	तद्.	रह+छ	४
३३०	राम्रा	वि.	तद्.	राम्रो+आ	

३३१	राम्रै	वि.	तद्.	राम्रो+ऐ	
३३२	लगाइन्थ्यो	क्रि.	तद्.	लगाउ+इ+थ्यो	
३३३	लगाउने	क्रि.	तद्.	लगाउ+ने	
३३४	लाग्छ	क्रि.	तद्.	लाग्+छ	५
३३५	लामो	वि.	तद्.		
३३६	लिएको	क्रि.	तद्.	लि+ए+कओ	
३३७	लैजानुपर्छ	क्रि.	तद्.		
३३८	वचन	ना.	तत्स.	वच+अन	
३३९	वा	संयो.	तद्.		
३४०	वास	ना.	तत्स.		
३४१	विकसित	वि.	तत्स.	विकास+इत	
३४२	विकास	ना.	तत्स.	वि+कास	३
३४३	वैज्ञानिक	वि.	तत्स.	विज्ञान+इक	
३४४	शब्द	ना.	तत्स.		
३४५	शीलता	वि.	तत्स.	शील+ता	
३४६	शैली	ना.	तत्स.	शील+ई	
३४७	संरक्षण	ना.	तत्स.	सम्+रक्षण	
३४८	संसार	ना.	तत्स.	सम्+सार	
३४९	संस्कृति	ना.	तत्स.	सम्+कृति	
३५०	सकिन्छ	क्रि.	तद्.	सक्+इ+छ	७
३५१	सक्छ	क्रि.	तद्.	सक्+छ	
३५२	सक्छन्	क्रि.	तद्.	सक्+छन्	
३५३	सजिलो	वि.	तद्.		
३५४	सबै	वि.	तद्.	सब+ए	१०
३५५	समय	ना.	तत्स.		४
३५६	समाज	ना.	तत्स.		

३५७	समूह	ना.	तत्स.	सम्+उह	
३५८	सहयोग	ना.	तत्स.	सह+योग	
३५९	साझा	वि.	तद्.		
३६०	सिकाउँछन्	क्रि.	तद्.	सिक+आउ+छन्	५
३६१	सुख	ना.	तत्स.		
३६२	स्थान	ना.	तत्स.	स्था+न	
३६३	हटाउनुपर्छ	क्रि.	तद्.	हटाउ+नु+पर्+छ	२
३६४	हामी	सर्व.	तद्.		
३६५	हाम्रा	सर्व.	तद्.	हामी+रा	
३६६	हाम्रो	सर्व.	तद्.	हामी+रो	
३६७	हावापानी	ना.	तद्.	हावा+पानी	
३६८	हिजो	क्रि.	तद्.		
३६९	हित	ना.	तत्स.		
३७०	हिमाल	ना.	तद्.	हिमाल+ई	
३७१	हुन	क्रि.	तद्.		८
३७२	हुँदा	क्रि.	तद्.	हुँ+दा	
३७३	हुँदैन	क्रि.	तद्.	हुँदै+न	
३७४	हुन्छ	क्रि.	तद्.	हु+छ	१५
३७५	हुन्न	क्रि.	तद्.		
३७६	हुन्छन्	क्रि.	तद्.	हु+छन्	
३७७	हो	क्रि.	तद्.		२०
३७८	होइन	क्रि.	तद्.		
३७९	होकि	नि.	तद्.		
३८०	होली	ना.	तद्.		

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. २९–३४

तालिका विकास : शोधार्थी स्वयम्

४.३.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

तालिका नं. ५ : पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

क्र.स.	**पदवर्ग**	**सङ्ख्या**	**प्रतिशत**
१	नाम	१५०	४१.२
२	सर्वनाम	३०	७.८
३	विशेषण	४६	११.९६
४	क्रिया	१०१	२६.२६
५	क्रियायोगी	३८	९.८८
६	नामयोगी	५	१.३
७	संयोजक	६	१.५६
८	निपात	४	१.०४
	जम्मा	३८०	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. २९–३४

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा प्रयुक्त शब्दहरूमध्ये सबैभन्दा बढी नाम वर्गका शब्दहरू रहेका छन् । जम्मा ३८० मध्ये १५० , ४१.२% नाम वर्गका शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । त्यसपछि क्रमशः क्रिया वर्गका १११ , २८.८६% विशेषण वर्गका ४६ , ११.९६% क्रियायोगी वर्गका ३८ , ९.८८% सर्वनाम वर्गका ३० , ७.८% संयोजक वर्गका ६ , १.५६% नामयोगी वर्गका ५ , १.३% र निपात वर्गका ४ , १.०४% शब्दहरू प्रयोगमा आएको देखिन्छ । सबैभन्दा कम निपात, नामयोगी र संयोजक वर्गका शब्दहरू रहेका छन् भने विस्मयादिबोधक वर्गका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिँदैन ।

४.३.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

तालिका नं. ६ : स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

क्र.स.	शब्द	शब्द सङ्ख्या		प्रतिशत
१	मौलिक	तद्भव	२०१	५२.२६
		तत्सम	१५०	४१.६
२	आगन्तुक		२९	७.५४
	जम्मा		३८०	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. २९–३४

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा जम्मा शब्द सङ्ख्या ३८० रहेको देखिन्छ। जसमध्ये सबैभन्दा बढी तत्भव शब्द २०१ , ५२.२६% रहेको पाइन्छ। त्यस्तै तत्सम शब्द १६० , ४१.६% र आगन्तुक शब्द २९ , ७.५४% प्रयोग भएको पाइन्छ।

४.३.३ आवृत्तिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

तालिका नं. ७ : आवृत्तिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

क्र.स.	शब्द	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	आवृत्ति	१२०	३१.५७
२	अनावृत्त	२६०	६८.४३
	जम्मा	३८०	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. २९–३४

माथिको तालिका अनुसार पाठमा प्रयुक्त भएका जम्मा सङ्ख्या ३१७ रहेको देखिन्छ। जसमध्ये आवृत्ति १२० , ३१.५७% र अनावृत्त २६० , ६८.४३% रहेको पाइन्छ।

४.३.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

तालिका नं. ८ : बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

क.स.	शब्द		सङ्ख्या	प्रतिशत
१	मूल		१७१	४५.६६
२	व्युत्पन्न	उपसर्ग	३६	९.३६
		प्रत्यय	१५८	४१.०८
		समास	११	२.८६
		द्वित्व	४	१.०४
		जम्मा	३८०	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९ पृ. २९–३४

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा शब्द सङ्ख्या ३८० रहेको देखिन्छ । जसमध्ये मूल शब्दहरु १७१ , ४५.६६% रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी व्युत्पन्न शब्दहरुमा क्रमशः उपसर्ग ३६ , ९.३६% प्रत्यय १५८ , ४१.०८% समास ११ , २.८६% र द्वित्व ४ , १.०४% प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.४ कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त सम्पूर्ण व्याख्या एवम् विश्लेषण

कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन गर्ने मूख्य धेय रहेको प्रस्तुत शोध अध्ययनको यस भागमा उक्त निबन्धबाट प्राप्त शब्दहरुलाई समग्र सङ्कलन गरेर व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ। कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जम्मा दुई ओटै निबन्धका सम्पूर्ण शब्दलाई तालिका, स्तम्भचित्र र वृत्तचित्रको माध्यमबाट देखाइ तिनलाई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

४.४.१ पदवर्गका आधारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण

तालिका नं. ९ पदवर्गका आधारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण

क्र.स.	पदवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	३२६	४६.७५
२	सर्वनाम	३७	५.३१
३	विशेषण	१०९	१५.८२
४	क्रिया	१५३	२१.९४
५	क्रियायोगी	४३	६.१७
६	नामयोगी	९	१.२९
७	संयोजक	१०	१.४३
८	निपात	९	१.२९
	जम्मा	६९७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९

तालिका नं. ९ अनुसार कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट दुई ओटा निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूमा नाम वर्गको सवैभन्दा बढी प्रयोग भएको देखिन्छ। कुल शब्दसङ्ख्या ६९७ मध्ये ३२६ , ४६.७५% शब्द नाम वर्गका मात्र रहेको देखिन्छ। दोस्रो स्थानमा क्रिया वर्गका शब्दहरु प्रयोग भएको पाइन्छ। क्रियावर्ग अन्तर्गत १५३ , २१.९४%

शब्दहरू प्रयोगमा आएको देखिन्छ। त्यसरी नै क्रमशः विशेषण वर्गका १०९ , १५.८२% क्रियायोगी वर्गका ४३ , ६.१७% सर्वनाम वर्गका ३७ , ५.३१% संयोजक वर्गका १० , १.४३% नामयोगी वर्गका ९ , १.२९% र निपात वर्गका ९ , १.२९% शब्दहरू प्रयोगमा आएको देखिन्छन् ।

स्तम्भ चित्र नं. १ : पदवर्गका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

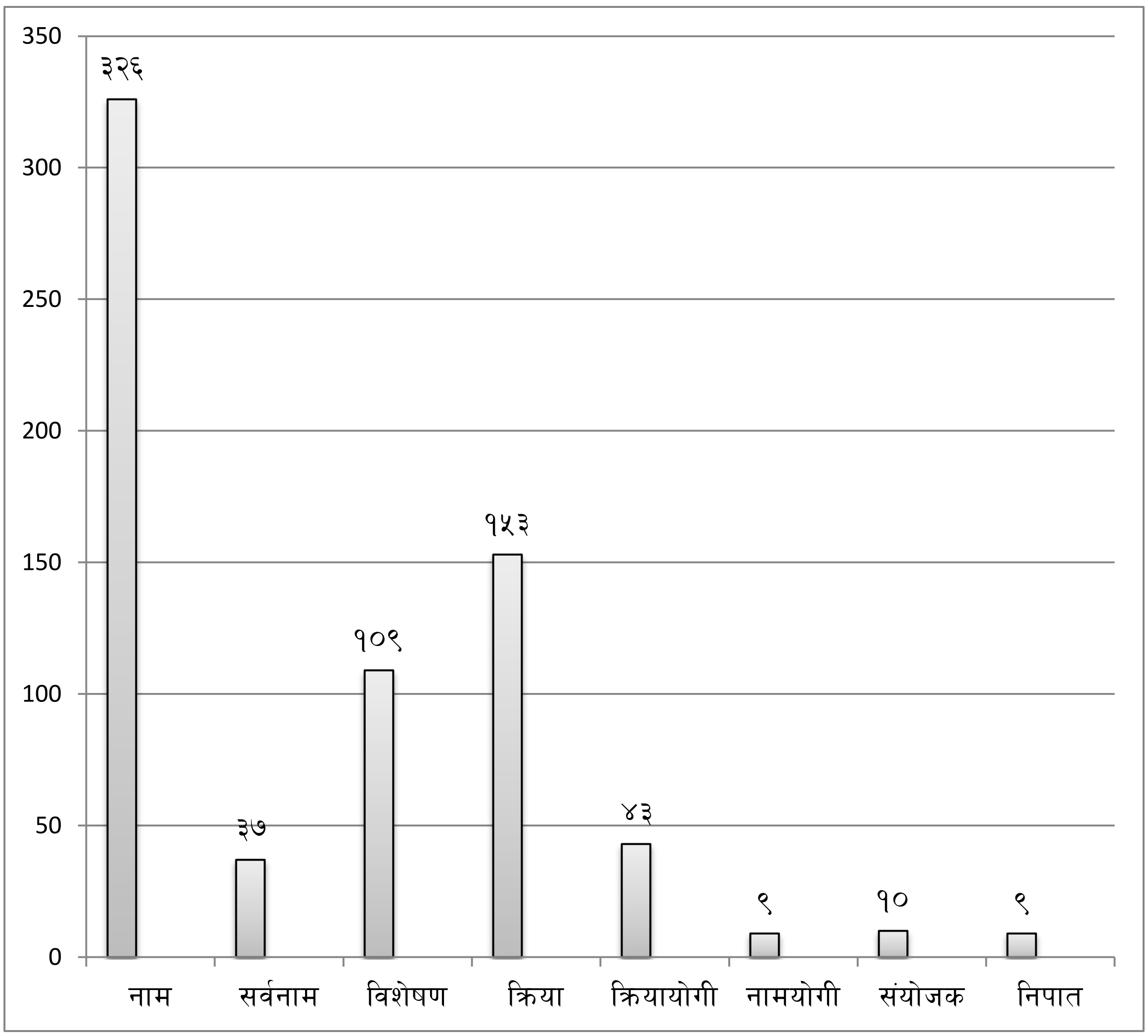

वृत्तचित्र नं. १ : पदवर्गको आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

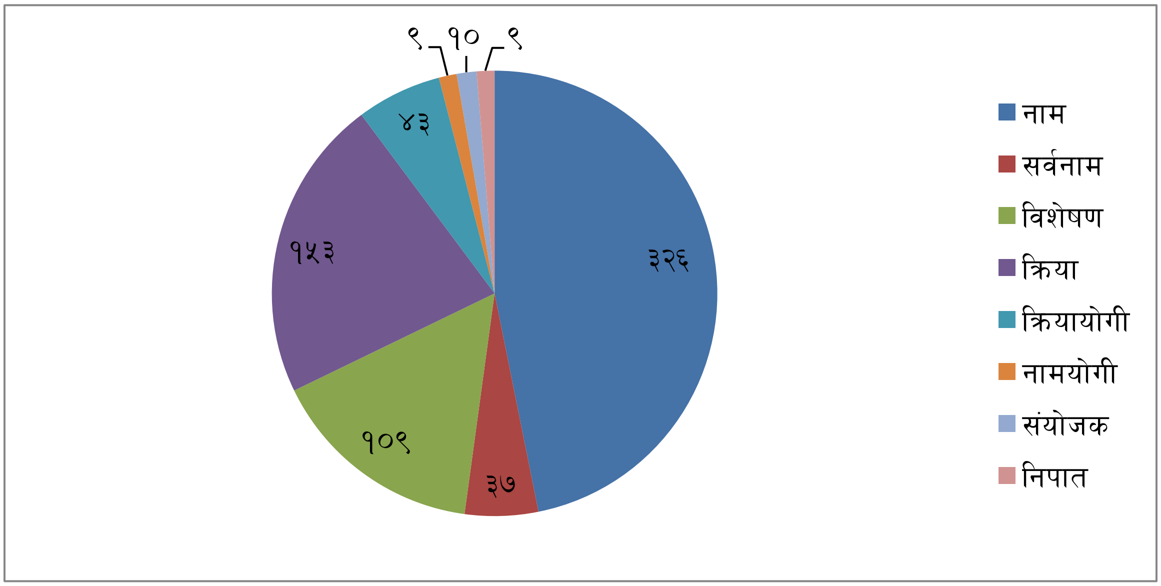

माथि उल्लिखित स्तम्भचित्र र वृत्तचित्रले तालिका नं. ९ लाई अझ स्पष्ट पारेको छ । जस अनुसार नाम वर्गका शब्दले अत्याधिक सङ्ख्या ओगटेको देखिन्छ भने यसको अनुपातमा निपात र नामयोगी संयोजक वर्गका शब्दहरु ज्यादै न्यून रहेको देखिन्छ । शब्द प्रयोगका दृष्टिले क्रिया र विशेषण क्रमशः दोस्रो र तेस्रो स्थानमा रहेपनि यो सङ्ख्या नाम शब्दको अनुपातमा निकै कम देखिन्छ ।

४.४.२ स्रोतका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

तालिका नं. १० स्रोतका आधारमा शब्दहरुको वर्गीकरण

क्र.स.	शब्द		शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्भव	३१६	४५.३१
		तत्सम	३३७	४८.३८
२	आगन्तुक		४४	६.३१
	जम्मा		३९७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९

तालिका नं. १० लाई विश्लेषण गरेर हेर्दा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट दुई ओटै निबन्ध विधामा जम्मा शब्द ६९७ रहेका छन् । जसमध्ये बढी तत्सम ३३७ , ४८.३८% प्रयोग भएको देखिन्छ । त्यसपछि क्रमशः तत्भव ३१६ , ४५.३१% र आगन्तुक ४४ , ६.३१% प्रयोग भएको पाइन्छ । सबैभन्दा कम शब्द आगन्तुक शब्द रहेका छन् ।

स्तम्भ चित्र नं. २ : स्रोतका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

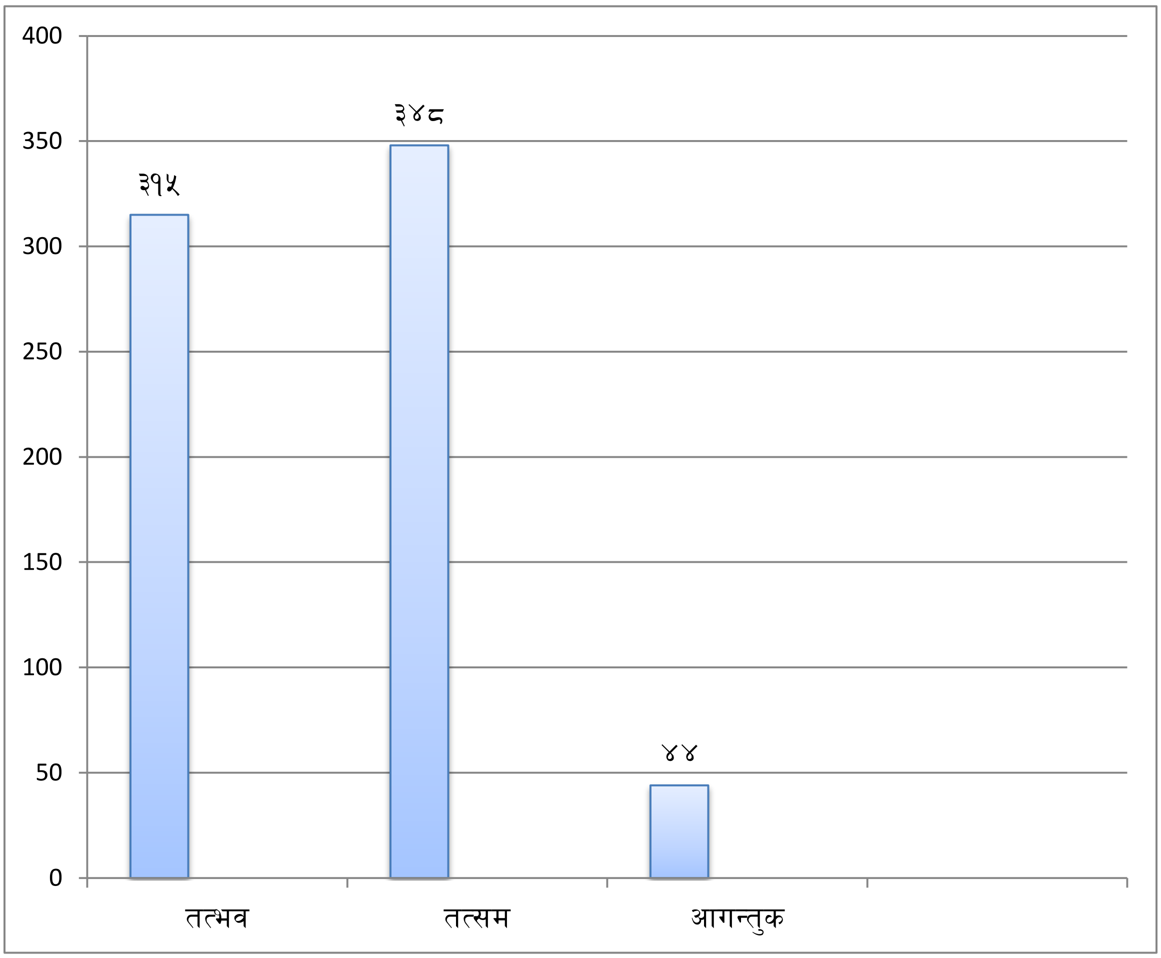

वृत्तचित्र नं. २ : स्रोतका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

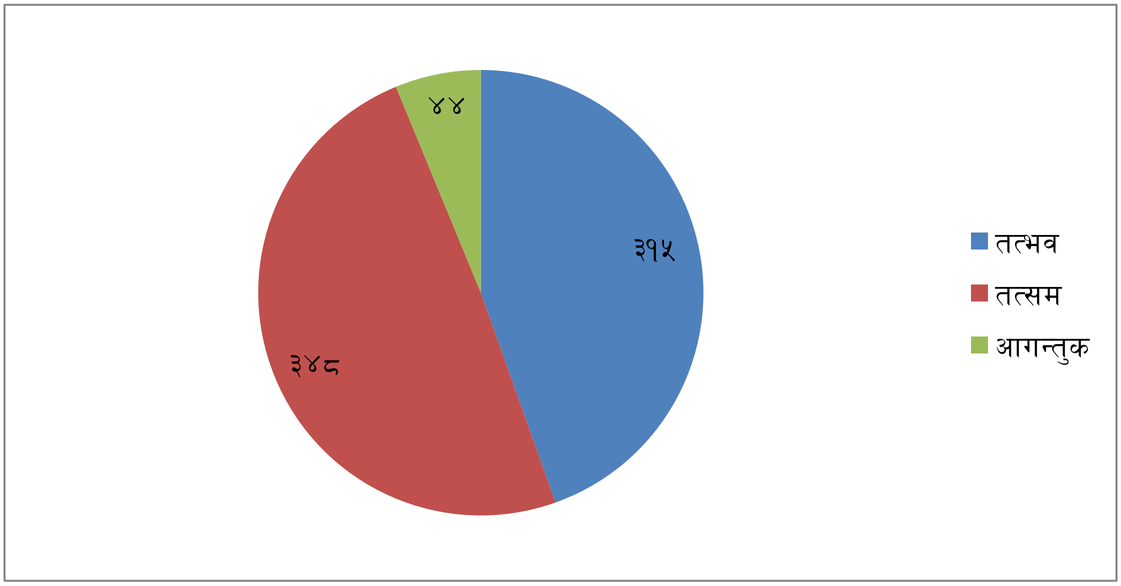

तालिका नं. १० लाई अझ स्पष्ट पार्नका लागि माथि स्तम्भचित्र र वृत्तचित्र पनि प्रस्तुत गरिएको छ। जसअनुसार तत्सम शब्द सबै भन्दा धेरै देखिन्छ भने दोस्रोमा तत्भव शब्द देखिन्छ। तुलनात्मक रुपमा तत्सम र तत्भवमा खासै अन्तर देखिँदैन। तर आगन्तुक शब्द भने न्यून प्रयोग भएको पाइन्छ।

४.४.३ आवृत्तिका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

तालिका नं. ११ आवृत्तिका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

क्र.स.	**शब्द**	**शब्दसङ्ख्या**	**प्रतिशत**
१	आवृत्ति	२६०	३७.३०
२	अनावृत्ति	४३७	६२.७०
	जम्मा	६९७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९

माथिको तालिका अनुसार कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट दुई ओटै निबन्धमा प्रयुक्त जम्मा शब्दसङ्ख्या ६९७ रहेको देखिन्छ । जसमध्ये आवृत्त शब्दसङ्ख्या २६० , ३७.३०% र अनावृत्त शब्दसङ्ख्या ४३७ , ६२.७० रहेको पाइन्छ ।

स्तम्भ चित्र नं. ३ : आवृत्तिका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

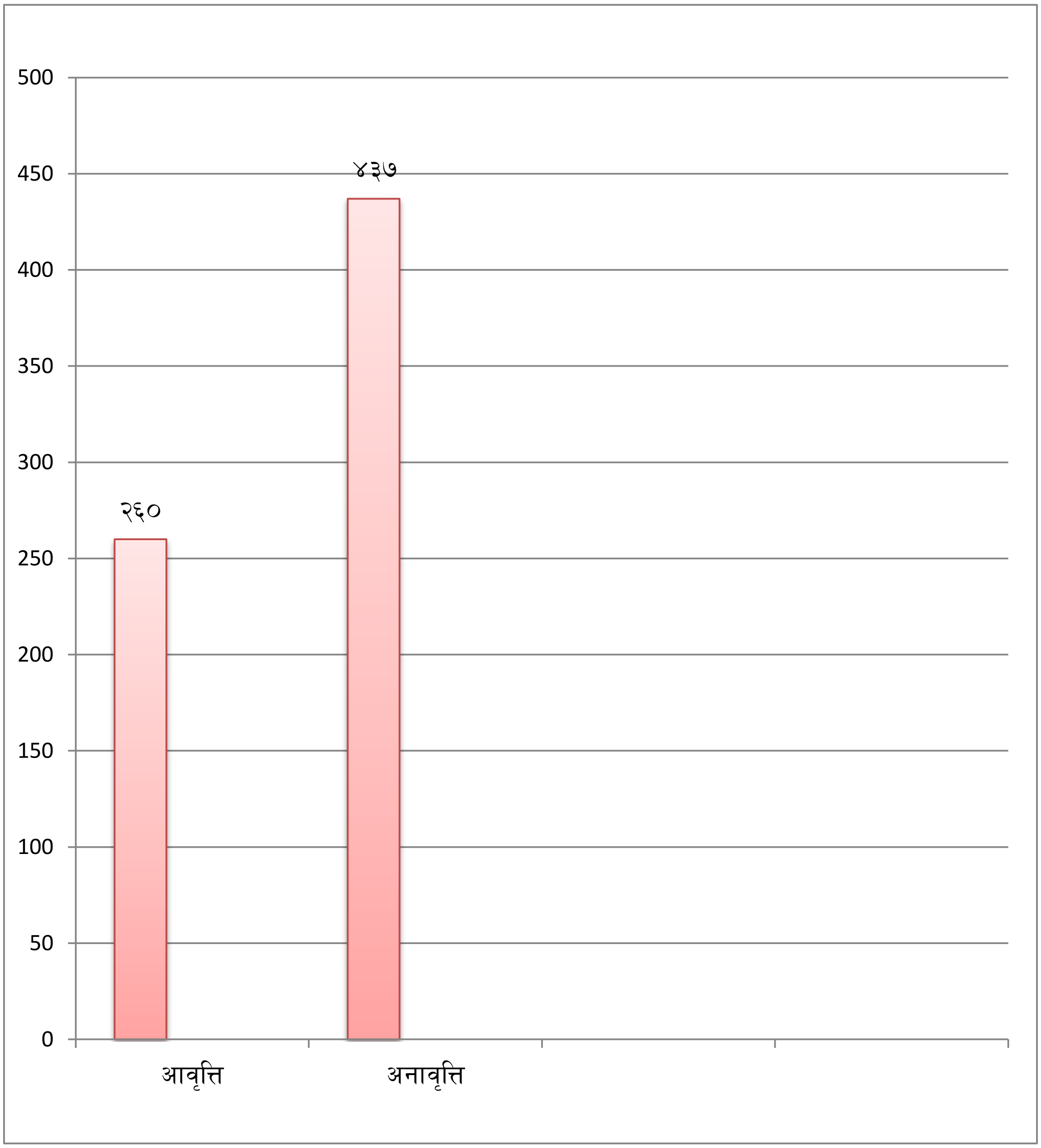

वृत्तचित्र नं. ३ : आवृत्तिका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

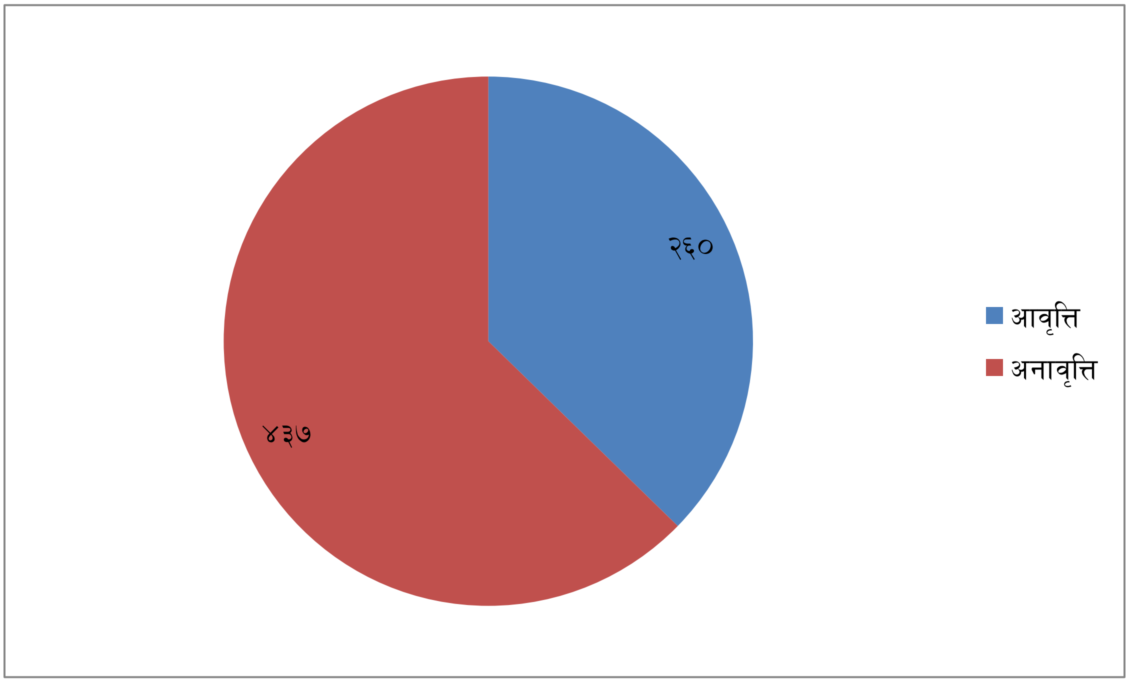

४.४.४ बनोटको आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

तालिका नं. १२ बनोटका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

क्र.स.	शब्द		शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	मूल		३१०	४४.५०
२	व्युत्पन्न	उपसर्ग	६६	९.४७
		प्रत्यय	१८८	४१.३०
		समास	२५	३.५९
		द्वित्व	८	१.१४
		जम्मा	६९७	१००

स्रोत : नेपाली कक्षा ९

माथिको तालिका अनुसार पाठमा पाठमा प्रयुक्त जम्मा शब्दसङ्ख्या ६९७ रहेको पाइन्छ । जसमध्ये मूल शब्दसङ्ख्या ३१० , ४४.५०% त्यसैगरी व्युत्पन्न पदवर्ग अन्तर्गत क्रमशः उपसर्ग ६६ , ९.४७ प्रत्यय १८८ , ४१.३०% समास २५ , ३.५९% द्वित्व ८ , १.१४% प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा सबैभन्दा धेरै व्युत्पन्न शब्दहरुमा प्रत्यय प्रयोग भएको पाइन्छ भने सबैभन्दा कम द्वित्व प्रयोग भएको पाइन्छ ।

स्तम्भचित्र नं. ४ : बनोटका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

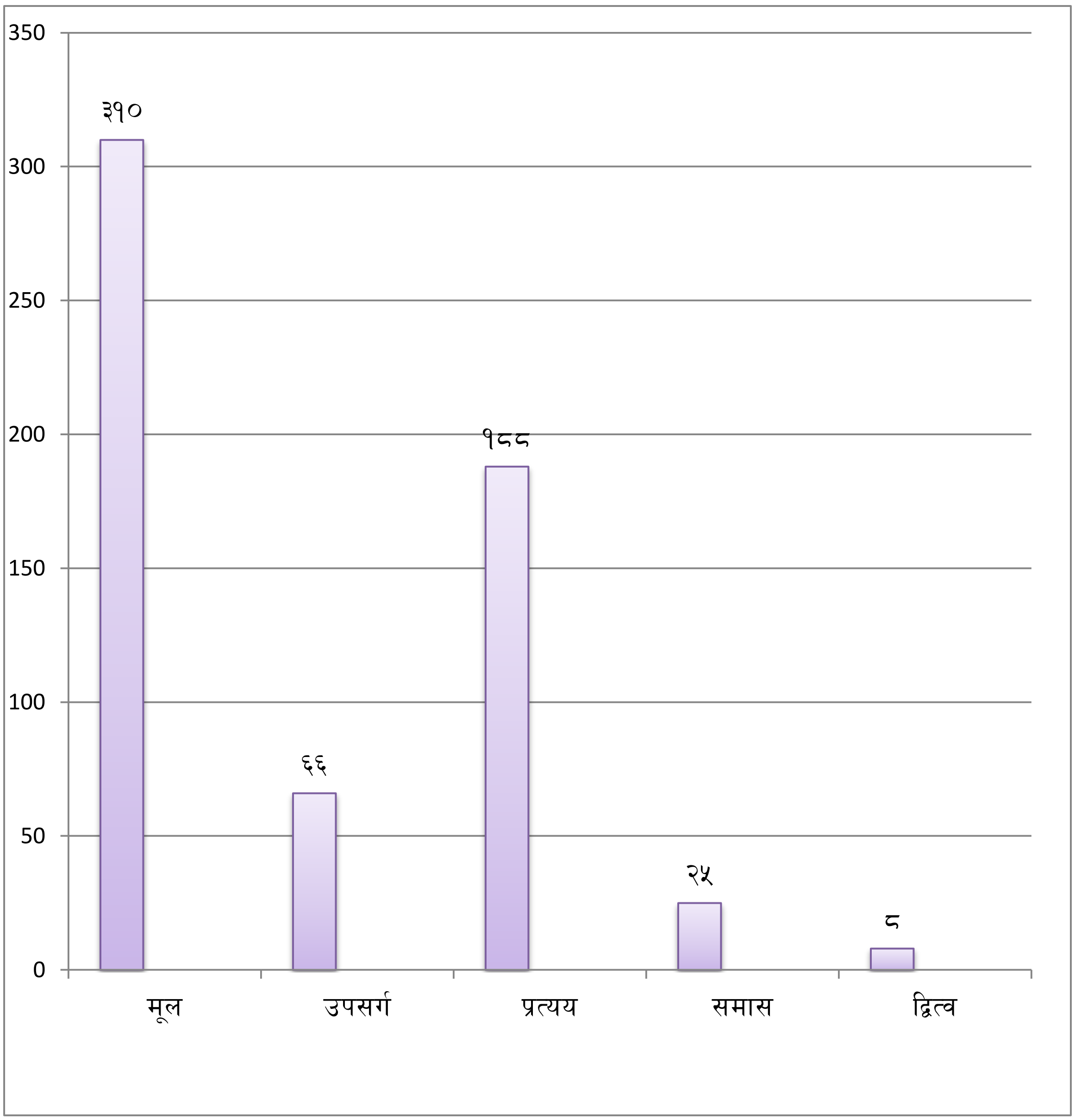

वृत्तचित्र नं. ४ : बनोटका आधारमा शब्दभण्डारको वर्गीकरण

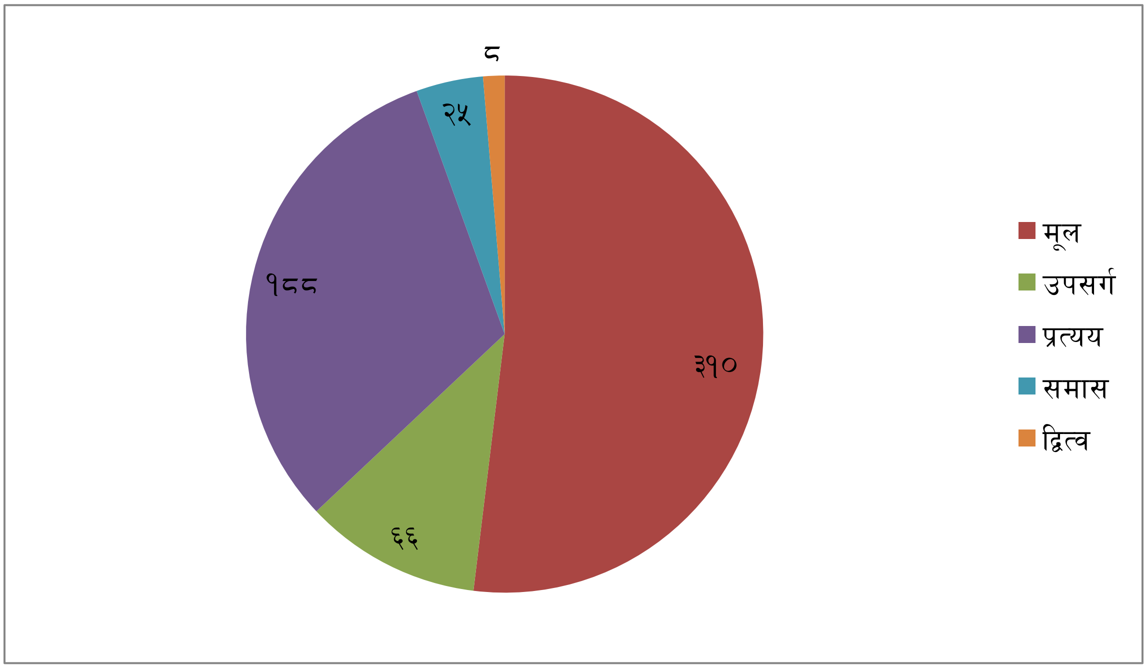

माथिको तालिका नं. १२ लाई अझै स्पष्ट पार्नका लागि माथिको स्तम्भचित्र र वृत्तचित्र तयार गरिएको छ। जसअनुसार मूलशब्द सबैभन्दा धेरै रहेको देखिन्छ भने द्वित्व सबैभन्दा कम प्रयोग भएको देखिन्छ।

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुझावरू

५.१ निष्कर्ष

जुनसुकै अध्ययन अनुसन्धानको कार्य आफैँमा एक जटिल प्रक्रिया हो । यस्ता अध्ययन तथा अनुसन्धानले खास महत्व र अर्थ राख्दछ साथै अध्ययनको आफ्नै उद्देश्य र औचित्य पनि हुन्छ । अनुसन्धान कार्यलाई मूर्त रुप दिनका लागि उपयुक्त अध्ययन विधिको पनि प्रयोग गरिएको हुन्छ । कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकलाई मूख्य आधार बनाएर गरिएको यस अध्ययनमा निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दहरू सङ्कलन गरी तिनलाई वर्णानुक्रममा राख्नुका साथै ती शब्दहरूको स्रोत, पदवर्ग, बनोट र आवृत्ति समेत छुट्याइएको छ ।

भाषाको अर्थपूर्ण एकाइ शब्द हो । शब्द विनाको भाषाको परिकल्पना गर्न पनि सकिन्दैन । भाषा पाठ्यपुस्तकको निर्माण गर्दा शब्द प्रयोगमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी हुन्छ । पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा शब्द छनोट, स्तरण, प्रविष्टि साथै तहको पनि ख्याल गरिनुपर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तक सम्बन्धित तह र कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको उद्देश्य तथा भाषिक अपेक्षाहरु हासिल गराउन यथेष्ट सहयोग गर्न भाषा शिक्षण सिकाइमा महत्वपूर्ण तथा आधिकारिक सामग्री हो । पाठ्यक्रम अनुरुप विद्यार्थीको स्तर, रुचि, अनुभव तथा मानसिक, संवेगात्मक, बौद्धिक पक्षका साथै सिकाइमा आवश्यकतालाई ख्याल गरेर मनोवैज्ञानिक सिकाइ अनुक्रम अनुसार यसको निर्माण गरिनुपर्दछ ।

यस शोधकार्यबाट निबन्ध विधामा अध्यापन गराउने शिक्षक पढ्ने विद्यार्थीहरूलाई शब्दको स्रोत तथा अनुपात पहिल्याउन मद्दत मिल्ने छ । साथै भावी शोधार्थीलाई आंशिक रूपमा भएपनि यो अध्ययन उपयोगी सिद्ध हुनेछ । कुनै पनि विषयवस्तुलाई छर्लङ्ग पार्न निष्कर्षको आवश्यकता पर्दछ । त्यसैले कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका शब्दहरूको स्रोत, पदवर्ग, आवृत्ति, बनोट र अनुपात पहिल्याउने उद्देश्यबाट प्रेरित यो अध्ययन अनुसन्धानमा प्राप्त निष्कर्षहरू निम्नासार रहेका छन् ।

–आयामका दृष्टिले दुबै निबन्धहरू मध्यम खालका पाइन्छन् ।

–दुबै निबन्धमा प्रशस्त मात्रामा मौलिक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

–समग्र मौलिक शब्दहरूमा पनि तत्भव शब्द बढी प्रयोग भएको पाइन्छ भने तत्भव शब्दको तुलनामा तत्सम शब्दहरू कम प्रयोग पाइन्छ ।

–आगन्तुक शब्दहरुको प्रयोग सङ्ख्या ज्यादै कम पाइन्छ ।

–सङ्ख्याको हिसाबले तत्भव शब्द ३३८ ओटा तत्सम शब्द ३१५ ओटा र आगन्तुक शब्द ४४ ओटा गरी जम्मा ६९७ शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

–अनुपातका हिसाबले तत्भव शब्द ४८.४९% तत्सम शब्द ४५.१९% र आगन्तुक शब्द ६.३२% प्रयोग भएको पाइन्छ ।

–पदवर्गका दृष्टिले हेर्दा नामपद वर्गका शब्दहरू सबैभन्दा बढी २९७ त्यसपछि क्रमश: क्रिया १६२ विशेषण १०९ क्रियायोगी ४३ सर्वनाम ३७ संयोजक १० नामयोगी ९ निपात ९ ओटा प्रयोग भएको पाइन्छ भने विस्मयादिबोधक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइँदैन ।

–निर्दिष्ट निबन्धमा स. प. र ब. वर्णबाट प्रारम्भ भएका शब्दहरुको प्रयोग अत्यधिक देखिन्छ ।

–सबै निबन्धमा तत्सम शब्दको तुलनामा तत्भव शब्द नै बढी रहेका छन् ।

–आवृत्तिगत दृष्टिले हेर्दा आवृत्त शब्दहरूको सङ्ख्या २६० र अनावृत्त शब्दहरूको सङ्ख्या ४३७ देखिन्छ ।

–कक्षा नौमा निबन्ध विधा समावेश गर्दा तह अनुरुप क्रमबद्ध ढङ्गले प्रस्तुत भएको आत्मपरक र वस्तुपरक दुबै निबन्धको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

५.२ सुझावहरू

५.२.१ नीतिगत तहका लागि सुझाव

नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा परिमार्जित पाठ्यक्रम (२०७१) मा आधारित कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा विविध दृष्टिकोणबाट प्रभावकारी पुस्तक मानिन्छ । यस पुस्तकभित्र समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययनले विद्यार्थीको स्तर, क्षमता अनुरुप पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माणमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

निश्चित तहका लागि निर्माण गरिएको पाठ्यक्रम बमोजिम पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनुपर्दछ। पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको विविधता, क्षमता र स्तरको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने उद्देश्य राख्नुपर्दछ। जसले गर्दा पाठ्यपुस्तक सहज रुपमा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन सक्दछ। यस शोधकार्यबाट प्रशोधन भएका सुझाब तथा निष्कर्षहरूले पाठ्यपुस्तक लेखनका क्रममा भएका त्रुटिहरु निराकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ।

–विद्यार्थीको शब्दभण्डारमा वृद्धि गर्न सघाउपुऱ्याउने एक मुख्य स्रोत तथा साधन पाठ्यपुस्तक भएको हुँदा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने शब्द विद्यार्थीको उमेर, रुचि , क्षमता आदिलाई ध्यानमा राखी समावेश गरिएको हुनुपर्दछ।

–भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुँदा सबै शब्दवर्गलाई समानुपातिक दृष्टिले स्थान दिएर पाठ्यपुस्तकमा लेखिनु उचित देखिन्छ।

–भाषिक व्यवहारलाई सक्षम बनाउन तथा भाषिक सीपको विकासमा जोडदिन उपयुक्त र पर्याप्त शब्दभण्डारको समावेश गरिएको हुनुपर्दछ।

–कठिन शब्दहरू भन्दा सरल र व्यवहारिक शब्दहरू भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

–भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दहरूको चयन गर्दा छनोट र स्तरणमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ।

–स्रोतका आधारमा शब्दहरूको छनोट र वितरण सन्तोषजनक भएपनि पदवर्गका हिसाबले शब्दहरूको सन्तुलन मिलाउनु आवश्यक देखिन्छ। स्तरण सिद्धान्त अनुरुप हरेक तहमा २०% नयाँ शब्दहरू थप्दै लैजानुपर्दछ र बाँकी ८०% तल्लो तहकै पुनरावृत्ति गराउनुपर्दछ।

–भाषिक सिकाइका दृष्टिले तत्समका तुलनामा तद्भव शब्दहरू बढी हुनु राम्रो पक्ष हो साथसाथै ज्ञान, विज्ञान, प्रविधिका नवआगन्तुक शब्दहरू पनि यथेष्ट मात्रामा प्रविष्ट हुन आवश्यक छ।

–शब्दहरूको चयन गर्दा विद्यार्थीहरूको दैनिक व्यवहारमा प्रयोग हुने शब्दलाई प्राथमिकता दिँदा अझ बढी प्रभावकारी हुने देखिन्छ।

५.२.२ अभ्यासका लागि सुझाव

पाठ्यपुस्तक तयार गरिनुको प्रमुख प्रयोजन नै कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नका लागि हो । यस अध्ययनमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधागत प्रयुक्त शब्दभण्डारले विद्यार्थीको क्षमता अभिवृद्धिमा कति सहयोगी छ ? रुचि, स्तर, क्षमता अनुसार प्रयोग गरिएको छ कि छैन ? भनी अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले कक्षा नौमा अध्यापन गर्ने सम्पूर्ण नेपाली विषय शिक्षकका साथै अन्य शिक्षार्थीहरू दक्ष बनाउन शब्दभण्डारको प्रशस्त जानकारी हुनु पर्दछ । प्रस्तुत अध्ययन पनि मूलतः शब्दभण्डारसँग सम्बन्धित छ । यसै सन्दर्भमा नेपाली विषय शिक्षण गर्दा के कस्ता शब्दहरूको प्रयोग गर्ने भन्ने थाहा पाउन यस अध्ययनले मद्दत पुऱ्याउँछ । विद्यार्थीको शब्दभण्डार वृद्धि गर्न सघाउ पुऱ्याउने एक मुख्य स्रोत तथा साधन पाठ्यपुस्तक भएको हुँदा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने शब्द विद्यार्थीको उमेर, क्षमता, रुचि आदिलाई ध्यानमा राखी समावेश गरिएको हुनुपर्दछ । भाषिक व्यवहारलाई सक्षम तुल्याउन तथा भाषिक सीपको विकासमा जोड दिन उपयुक्त र पर्याप्त शब्दभण्डार समावेश गरिएको हुनुपर्दछ ।

५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव

कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्यले भावी अनुसन्धानकर्ताहरूलाई यस अध्ययनमा भएका कमीकमजोरीहरूको पहिचान गरी नयाँ विषयमा अध्ययन गर्न मद्दत पुग्दछ । निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दहरू विद्यार्थीको स्तर र क्षमता अनुरुप भए नभएको , यसले भाषिक सीप हासिल गराउन सक्षम भए नभएको जानकारी लिन नयाँ अनुसन्धानका लागि मार्गदर्शक बन्न सक्छ । नयाँ अनुसन्धानकर्ताहरूलाई पूर्वकार्यको रुपमा समेत यस अनुसन्धानले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

५.२.४ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

१. उक्त निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको व्याकरणिक कोटिका आधारमा अध्ययन,

२. उक्त निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको पाठ्यक्रम अनुरुपताको अध्ययन,

३. उक्त निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको भाषिक सीप विकासको दृष्टिले अध्ययन ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, केशवराज (२०६७) , कक्षा आठ पूरा गरेका विद्यार्थीहरू शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, (स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपूर, नेपाली शिक्षा विभाग) ।

अधिकारी, हेमाङ् गराज (२०६२) , सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी, हेमाङ् गराज र बद्री विशाल भट्टराई (२०६१) , प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोष, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

आचार्य, होमप्रसाद (२०५४) , कक्षा पाँच पूरा गरेका विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, शोधपत्र स्नातकोत्तर तह (कीर्तिपुर) नेपाली शिक्षा विभाग ।

कार्की, निलु (२०५८) , माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ् यपुस्तकमा रहेका निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन, (स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपूर, नेपाली शिक्षा विभाग) ।

खवास, शीला (२०७१) , एक कक्षा देखि पाँच कक्षा सम्मको मेरो नेपाली किताबमा रहेका विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन (स्नातकोत्तर शोधपत्र, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस मोरङ) ।

ढुङ्गेल, दामोदर (२०६३) , काठमाण्डौं उपत्यकाका कक्षा पाँचमा अध्ययनरत सरकारी तथा निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन (स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपूर, नेपाली शिक्षा विभाग) ।

थापा, कविता (२०७०) , पाठ् यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा छको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट नमुना अभ्यासको अध्ययन, (शोधपत्र, स्नातकोत्तर तह), सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।

दुवाडी, दयाराम (२०६२) , कक्षा नौको नेपाली पाठ् यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शोधपत्र, स्नातकोत्तर तह, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।

नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय (२०७१) , माध्यमिक शिक्षा पाठ् यक्रम, पाठ् यक्रम विकास केन्द्र , सानोठिमी भक्तपुर ।

नेपाली किताब कक्षा नौ (२०७३) , नेपाल सरकार , पाठ् यक्रम विकास केन्द्र

पौडेल, लेखनाथ, पेशल खनाल र नारायण प्रसाद अधिकारी (२०६८) , शैक्षिक मनोविज्ञान, काठमाडौँ : सनलाइट पब्लिकेशन ।

बास्तोला, मैयाँकुमारी (२०७०) , कक्षा सातको नेपाली पाठ् यपुस्तकमा कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शोधपत्र स्नातकोत्तर तह, (कीर्तिपुर) नेपाली शिक्षा विभाग ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६८) , भाषिक अनुसन्धान विधि (दोस्रो संस्करण) काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन

भण्डारी, पारसमणि, तुलसीराम घिमिरे, शक्तिराज (२०६८) , प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

रानामगर, सुरेन्द्र (२०७२) , कक्षा आठको नेपाली पाठ् यपुस्तकमा निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शोधपत्र, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।

शर्मा, केदारप्रसाद र माधवप्रसाद पौडेल (२०६८) , नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, काठमाडौँ विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, कृष्णप्रसाद (२०५६) , कक्षा नौको नेपाली पाठ् यपुस्तकमा कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन (स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपूर, नेपाली शिक्षा विभाग) ।

सिवाकोटी, गोपाल (२०६४) , भाषिक अनुसन्धान विधि र पद्धति, काठमाडौँ : पैरवी प्रकाशन ।